

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tez Çalışması

**ABBASÎLER DÖNEMİNDE HERSEME B. AYEN'İN SİYASÎ
FAALİYETLERİ**

Hüseyin GÜÇ

21936007

Danışman

Doç. Dr. Mutlu SAYLIK

Diyarbakır 2024

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tez Çalışması

**ABBASÎLER DÖNEMİNDE HERSEME B. AYEN'İN SİYASÎ
FAALİYETLERİ**

Hüseyin GÜÇ
21936007

Danışman
Doç. Dr. Mutlu SAYLIK

Diyarbakır 2024

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Abbâsîler Döneminde Herseme b.A‘yen’in Siyasî Faaliyetleri**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

11/11/2024

Hüseyin GÜÇ

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar, sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi kendilerine halife seçtiler. Bu dönem İslam tarihinde Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemden sonra Mûaviye b. Ebî Süfyan'ın önderliğinde Ümeyyeoğulları Emevîler Devleti'ni kurmuş, yaklaşık doksan yıl hüküm sürmüştür. Miladi 750 senesinde ise Hz. Abbas'ın soyundan gelen Abbâsîler, Emevî Devleti'ni ortadan kaldırıp İslam Tarihinde yeni bir sayfa açarak Abbâsîler Devleti'ni kurmuştur. Abbâsî Devleti, Moğolların 1258'de Bağdat'ı yıkmasıyla son bulmuştur.

Abbâsî Devleti'nin kuruluş aşamasında ve yükselişinde birçok önemli şahsiyet rol almıştır. Bu şahsiyetlerden birisi de Herseme b. A'yen'dir. Herseme b. A'yen, Abbâsîlerin cesaretli, maharetli, kumandan ve valilerinden biri olup Abbâsî tarihine iz bırakan bir şahsiyettir. Herseme b. A'yen, Abbâsîlerin "altın çağı" olarak nitelendirilen ilk asrında yaşamış ve birçok önemli siyasi ve askeri olayda yer almıştır.

Çalışmamız giriş, iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmamızın giriş kısmında araştırmamıza kaynaklık eden temel eserler ve modern dönemde yazılan kitaplar hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmamızın giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, yöntem ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra konunun daha iyi anlaşılabilmesi için incelediğimiz Herseme b. A'yen'in siyasî faaliyetlerini anlatmadan önce Abbâsîlerin ihtilal sürecini ve kuruluşuna kadar geçen dönemi kısa özet geçerek bilgi verilmiş, hayatı hakkında ise kısa bir bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde ise Herseme b. A'yen'in Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdî-Billâh, Mûsâ el-Hâdî ve özellikle Hârûn er-Reşîd döneminde yer aldığı olaylar, ordu komutanlığı, bastırdığı isyanlar ve gerçekleştirdiği valilik görevleri aktarılmıştır.

İkinci bölümde ise Herseme b. A'yen'in Muhammed el-Emîn ve Abdullâh el-Me'mûn arasındaki kardeş kavgasındaki rolü, bu dönemde bastırdığı isyanları ve Herseme'nin öldürülüşü ele alınmıştır.

Yüksek Lisans eğitim sürecimizde ve bilhassa tez sürecimizde bizden her türlü yardımlarını esirgemeyip, yakın ilgi ve alaka gösteren danışman hocam Doç. Dr. Mutlu SAYLIK'a, Doç. Dr. Abdülkerim ÖNER'e ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY'a teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın her aşamasında her türlü

maddi ve manevi katkıları olan anneme, babama ve bu süreçte bana destek olan eşime şükranlarımı sunuyorum. Tezimizin okunup olgunlaşmasında katkısı olan hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Hüseyin GÜÇ
Diyarbakır 2024

ÖZET

Herseme b. A'yen askerî ve siyasî anlamda Abbâsî Devleti'ne katkı veren önemli şahsiyetlerden biridir. Herseme, yaşadığı dönemdeki Abbâsî halifeleri tarafından yönetim ve askeri alanda birçok önemli görevlere tayin edilmiş, kendisine verilen bu görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Özellikle Hârûnürreşîd döneminde birçok isyanı bastırmış ve Abbâsî Devletinin birçok bölgesinde valilik görevinde bulunmuş; Emîn ve Me'mûn arasında cereyan eden savaşta Me'mûn'un yanında yer alıp Emîn'e karşı savaşmıştır. Me'mûn döneminde Fars asıllı vezir Fazl b. Sehl'in halife'nin arkasından çevirdiği olayları ve fitneleri Me'mun'a haber vermek istemişse de Fazl, ondan önce Me'mûn'la görüşmesinde Herseme'nin devlet için bir tehdit olduğunu söyleyerek gözden düşmesini sağlamıştır. Halife kendisiyle görüşmeye gelen Herseme'ye kötü davranmış ve onun hapse atılmasını istemiştir. Herseme'den hoşlanmayıp ona karşı düşmanlık besleyen Fazl b. Sehl tarafından hapiste öldürülmüştür.

Herseme b. A'yen Abbâsîler'in ilk asrında siyasi ve askeri anlamda önemli bir figür haline gelmiştir. Özellikle Abbâsî Devleti'nin sınırları içinde yer alan bir bölgede başkaldırı veya bir problem ortaya çıktığında akla gelen ilk isimlerden olmuştur. Bunun nedeni askeri ve siyasi başarısının yanı sıra görev yaptığı bölgelerde halka güzel muamelede bulunarak halkın gönlünü kazanmış ve halk tarafından sevilen bir şahsiyet olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

İslam Tarihi, Abbâsîler, Halife, Vali, Herseme b. A'yen,

ABSTRACT

Harthama b. A'yan is one of the important figures who contributed to the Abbasid State in military and political terms. Harthama was appointed to many important administrative and military duties by the Abbasid caliphs of his time, and he successfully fulfilled these duties given to him. Especially during the reign of Harun al-Rashid, he suppressed many rebellions and served as a governor in many regions of the Abbasid State; in the war between Amîn and Ma'mun, he sided with Ma'mun and fought against Amîn. During Ma'mun's period, he wanted to inform Ma'mun about the events and mischief that the Persian vizier Fazl b. Sahl was plotting behind the caliph's back, but Fazl, in his meeting with Ma'mun before that, ensured that Harthama was discredited by saying that he was a threat to the state. The Caliph treated Harthama badly when he came to meet him and wanted him imprisoned. He was killed in prison by Fazl ibn Sahl, who did not like Harthama and harbored hostility towards him.

Harthama b. A'yan became an important figure in political and military terms in the first century of the Abbasids. He was one of the first names that came to mind when there was an uprising or a problem in a region within the borders of the Abbasid State. The reason for this was that in addition to his military and political success, he treated the people well in the regions where he served and won their hearts and became a person loved by the people.

Keywords:

Islamic History, Abbasid, Caliphate, Governor, Harthama b. A'yan

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	1
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Yöntemi	2
3. Kaynaklar ve Araştırmalar	2
4. Abbâsîlerin İhtilal Hareketi ve Abbâsî Devleti'nin Kuruluşu.....	4
5. Herseme b. A'yen'in Hayatı.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM	9
HERSEME B. A'YEN'İN ABBÂSÎLERDE ÖN PLANA ÇIKIŞI	9
1.1.Ebu Ca'fer El-Mansûr Dönemi	9
1.1.1. Herseme b. A'yen'in Hapsedilmesi	9
1.2. Mehdî b. Mansûr Dönemi	10
1.2.1. Yûsuf el-Berem İsyanı	10
1.2.2. Yâsîn el-Mevsîlî İsyanı	12
1.3. Mûsâ el-Hâdî Dönemi	12
1.4. Hârûnürreşîd Dönemi	13
1.4.1. Herseme b. A'yen'in Filistin'e Vali Olarak Tayin Edilmesi	14
1.4.2. Herseme b. A'yen'in Mısır'a Vali Olarak Tayin Edilmesi	14

1.4.3. Herseme b. A‘yen’in İfrîkıyye’ye Vali Olarak Tayin Edilmesi.....	15
1.4.4. Herseme b. A‘yen’in İfrîkıyye’deki İmar Faaliyetleri	19
1.4.5. Herseme b. A‘yen’in İbrahim b. Ağleb’in İfrîkıyye Valisi Olmasını Onaylaması.....	20
1.4.6. Herseme b. A‘yen’in Musul’da Vali Olarak Görev Yapması.....	21
1.4.7. Herseme b. A‘yen’in Yaz Seferine Gönderilmesi ve Tarsus Şehrinin İnşası	21
1.4.8. Horasan’da Râfi’ b. Leys’in İsyanı ve Herseme’nin Horasan’a Vali Olarak Tayin Edilmesi	23
HERSEME B. A‘YEN’İN EMÎN İLE ME’MÛN DÖNEMLERİNDEKİ ROLÜ ve ÖLÜMÜ.....	31
2.1. Muhammed el-Emîn Dönemi.....	31
2.1.1. Râfi’ b. Leys İsyanının Bastırılması.....	31
2.1.2. Emîn-Me’ mûn Mücadelesi.....	34
2.1.3. Emîn’in Bağdat’ta Kuşatılması ve Öldürülmesi 197-198 (812-814) ...	37
2.2. Me’ mûn Dönemi	39
2.2.1. Herseme b. A‘yen’in İbn Tabâtabâ ve Ebü’s-Serâyâ İsyanını Bastırması	39
2.2.2. Ebü’s-Serâyâ ve İbn Tabâtabâ’nın İttifak Etmesi.....	41
2.2.3. Herseme b. A‘yen’in Öldürülüşü	44
SONUÇ.....	47
KAYNAKÇA	49
EKLER.....	54

KISALTMALAR

<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>b.</i>	Bin, ibn (oğlu)
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>Ed.</i>	Editör
<i>h.</i>	Hicri
<i>m.</i>	Miladi
<i>İSAM</i>	İslam Araştırmaları Merkezi
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>ö.</i>	Ölüm Tarihi
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	Tahkik eden
<i>yay.</i>	Yayını, yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Abbâsî Devleti Emevîler'i yıktıktan sonra İslam Tarihi'nde yeni bir sayfa açtı. Abbâsîler'in ilk yüzyılı onlar adına en ihtişamlı dönem oldu. Bu dönemde bir çok önemli olay gerçekleşti ve bir çok devlet adamı yetişti. Abbâsîler Dönemi ile alakalı ve bu dönemde yaşayan şahsiyetlerle alakalı makale, yüksek lisans ve doktora tezi yazılmıştır. Bu dönemde yaşamış olup dönemin bilinen simalarından biri olan Herseme b. A'yen'in askeri ve siyasi faaliyetlerini inceleyip daha sonra yaptığımız araştırmalar neticesinde tez konusu olarak ele alıp çalışma yapabileceğimiz bir şahsiyet olacağının kanaatine vardık.

Bu çalışmamızda Herseme b. A'yen'in hayatı ve ailesi hakkında İslam Tarihi kaynaklarında yeterli bilgi bulunamadığından ötürü hayatına kısmi olarak yer verilmiş fakat daha çok Herseme b. A'yen'in Abbâsîler döneminde yer aldığı siyasî ve askeri faaliyetleri ele alınmıştır. Bizim bu konuyu çalışmamızdaki en temel sebep Herseme b. A'yen'in Abbâsîlerin altın çağında yaşamış olup birçok olayda yer alarak Abbâsî Devleti'nin yükselişinde ve iç huzurunun sağlanmasında büyük katkısı olmasıdır. Böylesine önemli bir şahsiyetin alanda tez konusu olarak çalışılmaması bu konuyu çalışmamıza sebep olan diğer faktörlerdendir.

Bu konuyla alakalı ülkemizde sadece Nahide Bozkurt hocamızın TDV İslam Ansiklopedisinde yer alan Herseme b. A'yen adlı maddesi mevcuttur. Bu ansiklopedi maddesinde Herseme'nin siyasi hayatından kısaca bahsedilmektedir. Yaptığımız bu araştırmayla Abbâsî Devleti'nin ilk asrında yaşanan olayları Herseme b. A'yen çerçevesinde ele alarak alana ve Abbâsî tarihine katkı sunmak amaç edinilmiştir.

Herseme b. A'yen Abbâsîler döneminde Filistin, Musul, Mısır, İfrıkıyye, Horasan gibi eyaletlerde vali olarak görev yapmıştır. Bu eyaletlere vali olarak atanmasının ortak nedeni eyaletlerde yaşayan halkın eyaletin valisinin yönetim tarzından ve yaptığı zulümlerden bıkip başkaldırması olmuştur. Herseme görev yaptığı bu eyaletlerde vali olarak görev yaptığı süre boyunca buralarda sükuneti sağlayıp başarılı bir yönetim sergilemiştir. Kaynaklarımızda Herseme'nin vali olarak görev yaptığı eyaletlerde kendisiyle alakalı hiçbir şikayet ve olumsuzluğa rastlanılmamıştır.

Herseme b. A'yen, Yâsîn el-Mevsîlî gibi Haricî isyanının bastırılmasında, İbn Tabâtabâ ve Ebü's-Serâyâ gibi Şii isyanların bastırılmasında ve genel anlamda Râfî' b. Leys gibi otoriteye karşı yapılan ayaklanmaları başarı ile bastırıp son vermiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamıza başlamadan önce tez konumuz belirlenmiş ve tezimizin sınırları çizilmiştir. Daha sonra konumuzla alakalı literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Araştırmamıza kaynaklık eden eserlerin bulunmasında İSAM, Yök Tez, Dergi Park gibi kütüphane kayıtları ve Şâmîle Programı birde Archive Org. gibi kitap programlarından yararlanılmıştır. Kaynaklar tarandıktan sonra bir taslak planı oluşturulduktan sonra bu kaynaklardan konuyla alakalı bilgiler elde edilmiştir. Araştırmamızda Sosyal Bilimlerdeki nitel araştırma yöntemlerinden istifade edilmiş, tümdengelim metodu esas alınmış, tezimize kaynaklık eden eserler objektif bir şekilde incelendikten sonra kronolojik bir şekilde konu bütünlüğüne uygun bir biçimde sahit olan bilgiler yazıya geçirilmiştir. Araştırmamızda geçen Arapça şehir, şahıs ve eserlerin yazıya geçirilmesinde ise TDV İslam Ansiklopedisi kaynak alınmıştır.

3. Kaynaklar ve Araştırmalar

Tez konusu olarak ele alınan Herseme b. A'yen'in Abbâsîler dönemindeki siyasî faaliyetlerine kaynaklık eden eserler üç grup halinde tasnif edilmiştir. İlk grupta bulunan eserler genel anlamda genel İslam Tarihi kaynaklarıdır. Bu kaynakların başında olan ve Herseme b. A'yen'in siyasî faaliyetleri açısından en geniş verileri sağlayan eser Taberî'nin (ö.310/922) *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*'udur.¹ Taberî'nin tarihi kadar bize bilgi ve belgeler sunan bir diğerkaynak da İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*² adlı eseridir. Özellikle bu iki eser konumuzla alakalı en geniş malumatları vermektedir. Dolayısıyla en çok bu iki eserden istifade edilmiştir.

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk** (Beyrut: Dâru'l-Turasi, 1967).

² Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), **el-Kâmil fi't-Târîh**, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, Beyrut: Daru'l-Kitabul Arabiyye, 1997.

Yukarıda adı zikredilen kaynakların dışında İbn Kesîr'in (ö.774/1372) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si³, Ya'kûbî'nin (ö.292/905) *Târîhu'l-Ya'kûbî*'si⁴ ve Mes'ûdî'nin (ö.345/956) *Mürûcü'z-Zeheb*'i⁵ istifade edilen diğer genel tarih kitaplarıdır.

İkinci grup eserleri tabakat ve coğrafya kitapları oluşturmaktadır. En çok kullanılan tabakat kitabı Belâzûrî'nin (ö.279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf*⁶ adlı eseridir. Bu eser nesep kitabı olmasının yanında tarihî olaylar hakkında da bilgi vermektedir. Şehirlerin isimleri ve nerede olduklarına dair bilgiler konusunda ise Yâkût el-Hamevî'nin (ö.626/870) *Mu'cemü'l-Buldân*⁷ adlı eserinden yararlanılmıştır.

Üçüncü grup olarak temel kaynakların dışında tezle ilgili konularda bazı müsteşriklerin eserlerinden ve çağdaş Müslüman araştırmacılardan da istifade edilmiştir. Andre Clot'un *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*⁸, Bernard Lewis'in *Tarihte Araplar*⁹, Nahide Bozkurt'un *Mu'tezile'nin Altın Çağı*¹⁰ ve Muhittin Kapaşahin'in *Ağlebîler*¹¹ adlı eserleri bu türden kullanılan kaynaklardandır.

Bu üç grup kaynaklar dışında tarihsel şahsiyetlerin biyografisi veya ilgili konuyla alakalı bilgileri ise kısa bir şekilde bilgi verme adına *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddelerde yer alan bilgilerden yararlanılmıştır. Nahide Bozkurt'un yazdığı *Herseme b. A'yen*¹² ve İsmail Yiğit'in *Münestîr Rîbat'ı*¹³ isimli ansiklopedi maddeleri bu türden kaynak olarak yararlandığımız maddelerdendir.

³ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr'ül-Hicr, 1997.

⁴ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut: Daru-Sadr, 1995.

⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956), *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, Beyrut: Dar'ül-Kütubul İlmiyye, 2005.

⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. S. Zekkar- R. Zirikli, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1996.

⁷ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut: Daru-Sadr, 1997.

⁸ Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

⁹ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.

¹⁰ Nahide Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

¹¹ Muhittin Kapaşahin, *Ağlebîler (800-909)*, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2013.

¹² Nahide Bozkurt, "Herseme b. A'yen", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998).

¹³ İsmail Yiğit, "Münestîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006).

4. Abbâsîlerin İhtilal Hareketi ve Abbâsî Devleti'nin Kuruluşu

Abbâsîler'in ihtilal hareketini planlayıp uygulamaya geçirenler Peygamber efendimizin amcası Hz. Abbasın soyundan gelenler olmuştur. Hz. Abbas (ö.3 2/653) vefat ettikten sonra oğlu Abdullah (ö. 68/687-88) ailede ilmî ve ahlakî kişiliğiyle ön plana çıkmıştır. Emevîler döneminde siyaseti bırakıp ilimle uğraşmıştır. Abdullah vefat edince en küçük oğlu Ali (ö. 118/736) çokça namaz kıldığından ve ibadet ettiği için insanlar tarafından "seccâd" olarak bilinmektedir. Ali b. Abdullah, Şam'da ikamet etmiş ve Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) ile ilişkilerini güzel bir şekilde ilerletmiştir. Abdülmelik b. Mervân kendisine iyi davranarak ikramda bulunmuştur.¹⁴ Abdülmelik'in oğlu Velîd'in (ö. 96/715) zamanında ise Ali b. Abdullah ile Emevîler'in arası bozulmaya başlamıştır. Hatta Halife Velîd'in onu iki defa dövürdüğü kaynaklarda geçmektedir. Ali b. Abdullah'ın dövülme nedeni hakkında kaynakların aktardığı iki farklı rivayet mevcuttur. Birincisi Ali b. Abdullah, rüyasında hilafetin kendilerine geçeceğini görüp anlatmış, bu olay Velîd'in kulağına gidince Velîd sinirlenip onun dövülmesini emretmiştir. İkinci rivayet ise Ali'nin Abdülmelik b. Mervân'ın boşadığı cariyesi Lübâbe binti Abdullah'la evlenmesidir.¹⁵ Bu olaylardan sonra Ali b. Abdullah Humeyme'ye¹⁶ yerleşip başkentten uzaklaşmış, hayatının geri kalan kısmını Humeyme'de yaşayıp burada vefat etmiştir.¹⁷

Ali b. Abdullah vefat edince oğlu Muhammed ihtilalin önderi ve planlayıcısı olmuştur. Muhammed b. Ali'nin ilim, hilim ve fazilet sahibi bir kimse olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸ Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. Hanefiyye (ö.97/715-716), Hz. Ali'nin soyundan olup Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu ve ondan sonraki Ali oğullarının lideri olmuştur. Rivayete göre Süleyman b. Abdülmelik (ö.99/717) döneminde Ebû Hâşim zehirlendiğinde Humeyme'ye, amcası oğlu Ali b. Abdullah'ın

¹⁴ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, 4/99-100.

¹⁵ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, 4/102; Yazarı Meçhul, **Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye**, thk. Abdülaziz ad-Durî ve A. J. el-Muttalib, 138-139.

¹⁶ Humeyme, Şam yakınlarında bulunan Abbâsoğullarının kaldığı küçük bir kasabadır. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Büldân**, Beyrut: Daru-Sadr, 1997, 2/307.

¹⁷ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, 4/104-105.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö.230/845), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebtü'l-Hanci, 2001, 7/470; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'î'z-Zamân**, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Daru-Sadr, 1971, 4/186; Yazarı Meçhul, **Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye**, 161-163.

evine gitmiştir. Ebû Haşim ihtilal planını burada Muhammed b. Ali'ye anlatmış; ona "Bu iş (halifelik) senin çocuklarında olacaktır." vasiyetinde bulunmuş ve orada vefat etmişti.¹⁹

Ebû Hâşim'in vefatından sonra Muhammed b. Ali bu vasiyete dayanarak harekete geçmiştir. Nakipler ve dâileri için propaganda merkezi olarak Horasan'ı, bağlantı yeri olarak Kûfe'yi seçmiş ve kendisi de Humeyme de ikamet etmiştir. ²⁰ İhtilalin propagandasının sloganını ise; "er-Rıza min Al-i Muhammed". Yani, "Muhammed ailesinden razı olunacak kişi" olarak belirlemiştir.²¹

Muhammed b. Ali vefat edince onun yerine oğlu İmam İbrahim geçmiştir.²² İbrahim b. Muhammed b. Ali (ö.132/749) döneminde ihtilal mücadelesi silahlı mücadeleye evrilmiştir. Abbâsiler artık Horasan'dan silahlı mücadeleye başlamıştır. Zira İmam İbrahim'in döneminde ihtilalin kilit adamı ve sembol ismi Ebû Müslim'in (ö.137/755) ihtilale katılmasıyla hareket yeni bir evreye geçmiştir. İmam İbrahim, Ebû Müslim'i Horasan'a gönderip herkesin ona itaat etmesini sağlamıştır.²³ İhtilal ordusu komutanı Ebû Müslim ile Emevîlerin Horasan valisi Nasr b. Seyyâr (ö.131/748) arasında meydana gelen mücadelelerde konumuz olan Herseme b. A'yen ile aralarında akarabalık bağı olabileceğini düşündüğümüz İsa b. A'yen başat olmak üzere Amr b. A'yen, Ümeyye b. A'yen ve Mervan b. A'yen'in ihtilale askeri ve siyasi yönden destek verdikleriyle ilgili aktarılmıştır. Hatta İsa b. A'yen'in Nasr ile mücadele edildiğinde Nasr'a elçi olarak gönderildiği ve ordu komutanı olarak savaştığı da rivayet edilmiştir. Bu isimler sadece Nasr ile mücadele safhasında değil ihtilalin ilk zamanlarından itibaren ihtilalden desteklerini esirgememişlerdir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde zikredilen bu A'yen isimleri ile Herseme b. A'yen arasında bir bağ kurulamamıştır. Herseme ile bu isimlerin bir bağlantısının olup olmayacağı

¹⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 7/471; Yazarı Meçhul, **Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye**, 188-191; Marshall G. S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, çev. Berkay Ersöz, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017), I/343; Lewis, **Tarihte Araplar**, çev. Hakkı Dursun Yıldız, 108; William Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi**, çev. Osman Demir, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 238.

²⁰ Nahide Bozkurt, **Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilâli**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016, 41-45.

²¹ Bozkurt, **Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilâli**, 45-47; Mutlu Saylık, **Abbâsî Halifelerini Din Ve Mezhep Siyaseti**, Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2019), 9-10.

²² Yazarı Meçhul, **Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye**, 237; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, 7/544; Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, 4/157.

²³ Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf**, 4/161-164; Ebû Ca'fer b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk** (Beyrut: Dâru'l-Turasi, 1967) 7/421-429; Yazarı Meçhul, **Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye**, 263-267; Bozkurt, **Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilâli**, 63-68.

konusunun ileride daha detaylı ve kapsamlı çalışılıp aydınlatılabileceğini umuyoruz. İhtilal ordusu komutanı Ebû Müslim ile Emevîlerin Horasan valisi Nasr b. Seyyâr arasında meydana gelen mücadelede Ebû Müslim galip çıkmıştır. İhtilal ordusu Nasr'ı mağlup ettikten sonra şehirleri tek tek ele geçirerek Kûfe'ye doğru ilerlemiştir.²⁴

İmam İbrahim ihtilal hareketinin başı olarak tespit edilince yakalanıp Emevî halifesi Mervân'a (ö.132/750) gönderilmiştir. İmam İbrahim yakalancağını anlayınca kardeşi Ebü'l-Abbas'ı (ö.136/754) yerine vasiyet ederek kardeşlerini ve çocuklarını Kûfe'ye göndermiştir. İhtilal ordusu Kûfe'ye ulaşınca Ebü'l-Abbas'a halife olarak biat edilmiştir. Daha sonra Emevî ordusu ile Abdullah b. Ali (ö.147/764) arasında gerçekleşen Zap Suyu Savaşında Mervân yenilmiş ve bir süre sonra yakalanıp öldürülmüştür. Böylece Emevîler yıkılmıştır.²⁵

5. Herseme b. A'yen'in Hayatı

Herseme b. A'yen'in hayatı ve ailesi hakkında klasik kaynaklarımızda yaptığımız araştırmalar sonucunda müstakil olarak bir bilgiye rastlayamadık. Klasik kaynaklarımızda Herseme'nin hayatıyla alakalı elde ettiğimiz bilgileri derleyerek aktarmaya çalışacağız.

Herseme b. A'yen el-Hâşimi, Horasanlı olup aslen Arap olan bir kimsedir.²⁶ Künyesi oğlu Hatim'den dolayı Ebû Hatim'dir.²⁷ Herseme'nin halk tarafından bilinen lakabı uğursuz ve bahtsızdır.²⁸ Herseme'nin nerede ve kaç yılında doğduğu ile alakalı herhangi bir bilgiye kaynaklarımızda rastlayamadık. Ailesi hakkında da bilgiler yok denecek kadar azdır. Herseme'nin bir kardeşinin olduğunu ve Mehdî (ö169/785)

²⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/403-404; Yazarı Meçhul, *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, 202-233,278-334; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 4/174-181; Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilâli*, 81-96.

²⁵ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55) Hayyât, *et-Târîh*(thk.Ekrem Ziyâ el-Umerî (Dimeşk- Beyrut: Darul-Kalem- Müssetü Risâle, 1397), 405-410; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 4/163-164; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/421-429; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh* (thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî) (Beyrut: Daru'l-Kitabul Arabiyye, 1997), 5/5-15.

²⁶ Mahmûd b. Saîd Makdîş, *Nühzetü'l-Enzâr fi 'Acâ'ibi't-Tevârih ve'l-Ahbâr* (thk. Ali el-Zevari-Muhammed Mahfuz) (Beyrut: Dar'ül-Garbi'l-İslami, 1988), 1/321; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282) İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'î'z-Zamân* (thk. İhsan Abbas) (Beyrut: Daru-Sadr, 1971), 6/68; Bozkurt, "Herseme b. A'yen", 17/239..

²⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'î'z-Zamân*, 6/384.

²⁸ Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî (ö. 668/1269), *Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etubbâ*(thk.Nezzar Rıza) (Beyrut: Dar'ul Mektebetü'l-Hayat, ts.), 221.

döneminde Yûsuf el-Berem (ö.160/777) adlı Hârîcî'nin isyanında öldürüldüğünü kaynaklarımız bize aktarmaktadır.²⁹ Herseme b. A'yen'in sonradan siyasette etkin olduğu ve öncesinden bilinen bir kimse olmadığı ve babasının tanınmadığının kanaatindeyiz. Genel anlamda kendisi veya babası meşhur olan kimselerin hayatı ile alakalı bilgiler daha geniş ve daha kapsamlıdır.

Herseme b. A'yen'in siyasi olarak en aktif olduğu dönem Hârûnürreşîd'in (ö.193/809) halifeliği dönemi olmuştur. Hârûnürreşîd, devletin neresinde bir isyan ve problem varsa Herseme b. A'yen'i göndererek bunların üstesinden gelmiştir. Hârûnürreşîd, Herseme'yi en güvendiği kumandan olarak zikretmiştir.³⁰ Herseme valilik ve ordu komutanlığının yanı sıra Hârûnürreşîd ve Me'mûn (ö.218/833) döneminde muhafız kuvvetleri komutanı olarak başkentte görev yapmıştır. Muhafız kuvvetleri, doğrudan halifeye bağlı olup ondan emir alan kimselerdir. Halifeyi koruyan birliklerdir.³¹

Herseme, verdiği söze sadık kalan bir kimseydi. Hâdî (ö.170/786), kardeşi Hârûnürreşîd'i azledip yerine oğlu Ca'fer'i tayin edeceği zaman biat aldı. Herseme, Hârûnürreşîd'e biat için yemin ettiğini ve buna bağlı kalacağını Hâdî'ye beyan etti. Hâdî ona karşı sinirlendiyse de bir şey yapmadı.³² Hâdî, kardeşi Hârûnürreşîd'in öldürülme emrini Herseme'ye vermesine rağmen Herseme bunu yapmadı. Herseme, Hâdî ölünce de Hârûnürreşîd'i halifelik tahtına oturtan kişi oldu. Hârûnürreşîd döneminde Herseme; Musul, Filistin, Mısır, İfrîkiyye ve Horasan gibi eyâletlerde valilik görevi yaptı. Hârûnürreşîd gibi oğullarında da Herseme b. A'yen'i seviyordu. Hârûnürreşîd'in oğlu Emîn (ö.198/813), Herseme'yi babası gibi görüyordu. Bu yüzden Emîn Bağdat'ın kuşatılmasında kapana kısıldığında arabuluculuk yapması için güvendiği tek kimse Herseme b. A'yen'di.³³

²⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/216.

³⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk** (Beyrut: Dâru'l-Turasi, 1967), 8/298.

³¹ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/266; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dîmâşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**(thk.Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki) (Dârü'l-Hicr, 1997), 14/57; Mustafa Zeki Terzi, "Abbasi Muhafız Kuvvetleri Ordusunun Kuruluşu Ve Elemanları", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 1 (1986), 115.

³² İbn Ebû Usaybia, **Uyûnü'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etubbâ**, 221.

³³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/448-449.

Herseme'nin ilim adamlarına karşı bir muhabbeti olduğunu, onlarla istişare edip onların görüşlerine önem vermesi ve ailesinin de ilimden faydalanabilmesi için onların eğitimi için ilim adamlarını tuttuğunu görmekteyiz. Herseme b. A'yen, çocuklarının eğitimine önem veren bir babaydı. Horasan valisi iken Kitâbü'l-Emvâl'in yazarı olan Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ı (ö.224/838) çocuklarının eğitim ve öğretimi için görevlendirmiştir.³⁴ Herseme, Hârûnürreşid'in döneminde Bağdat'ta iken edebiyatçı kişiliğiyle tanınan ve kendi zamanında şiire yeni bir üslup kazandıran şair Ebû Nüvâs'ı (ö.198/813) Hârûnürreşid'e takdim edip saraya girmesine vesile olmuştur.³⁵ Herseme, İfrîkiyye valisi iken bölgenin alim ve zahit kimselerinden olan Behlül b. Râşid ile istişareler yapıp onun görüşlerinden istifade etmiştir.³⁶

³⁴ Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", **TDV İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/244.

³⁵ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ebû Nüvâs", **TDV İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/205.

³⁶ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşi (ö. 712/1312'den sonra), **el-Beyânü'l-Mugrib fî İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib** (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Beşşâr Avvâd) (Tunis: Dârü'l Garbi'l-İslâmî, ts.), 1/126; Kapaşahin, **Ağlebîler** (800-909), 57.

BİRİNCİ BÖLÜM

HERSEME B. A‘YEN’İN ABBÂSÎLERDE ÖN PLANA ÇIKIŞI

1.1. Ebu Ca‘fer El-Mansûr Dönemi

Mânsûr Ebü'l-Abbas vefat ettikten sonra 136/754 yılında kendisine halife olarak biat edilmiştir. 754-775 yılları arasında Abbâsî Devletinin halifesi olarak hüküm sürmüştür.³⁷ Mânsur Abbâsî devletinin gerçek kurucusu olarak kabul görülmüştür. Mansûr döneminde devlet kurumsal anlamda ilerleme kaydemiştir. Mansûr halifelik döneminde ve İslam Tarihi'nde Bağdat adıyla meşhur olan Medînetüsselâm'ı inşa ettirmiştir. Daha sonra başkenti Bağdat'a taşıyarak burayı devletin merkezi haline getirmiştir.³⁸ Siyasi olarakta Mansûr döneminde birçok olay gerçekleşmiştir.

1.1.1. Herseme b. A‘yen’in Hapsedilmesi

Ebü'l-Abbas vefat etmeden önce yazdığı mektupta sırasıyla önce kardeşi Mansûr'u (ö158/775), daha sonrasında ise Îsâ b. Mûsâ'yı (ö. 167/783) kendisinden sonra veliaht olarak tayin etmişti.³⁹ Mansûr halifelîği döneminde Îsâ b. Mûsâ'yı azledip oğlu Mehdî'yi kendisinden sonra veliaht olarak bırakmak istedi. Ancak Îsâ b. Mûsâ hayatta olduğu için bu durum mümkün değildi. Mansûr Îsâ'yı azletmek için çalışmalara başladı. Birgün Mansûr veliahtlık meselesini konuşmak için Îsâ b. Mûsâ'yı sağ, oğlu Mehdî'yi de sol tarafına oturttu. Her şeyin farkına varan Îsâ b. Mûsâ, Mansûr'un yanında otururken Mehdî'nin veliahtlık meselesini kastederek yumuşak bir dille, “Ey Müminlerin Emîri! Yeminin, söz vermenin ve ahitleşmenin ne anlamı var? Eğer böyle bir şey yaparsan vefasızlık yapanlara ve ahdi bozanlara bir örnek olursun.” demiştir. Bu sözleri işiten Mânsûr, Îsâ ile Mehdî'nin yerini değiştirmiş ve Îsâ'yı zehirlemeye kalkışmış, ona hakaretler savurmuş ve onu oğluyla tehdit etmiştir. Îsâ bir süre bu baskılara dirense de sonunda hilafet hakkını Mehdî'ye bırakmaya mecbur kalmıştır. Bunun üzerine Mansûr, Îsâ b. Mûsâ'ya Mehdî lehine hilafet hakkından

³⁷ Ebü Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk** (Beyrut: Dâru'l-Turasi, 1967), 7/471; Nahide Bozkurt, “Mansûr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi** (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/5.

³⁸ Ahmet Güzel, **Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr** (Konya: Kitap Dünyası, 2012), 26-28; Abdülazîz b. Abdilkerîm ed-Dûrî (1919-2010), “Bağdat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991).

³⁹ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk** , 7/470.

vazgeçtiği için ona bolca hediyeler verip araziler tahsis etmiştir. Îsâ'yı Ahvaz ve Kûfe'ye vali tayin ederek buradaki civar bölgeleri de ona bağlamıştır.⁴⁰

Herseme'nin ismi İslam Tarihi kaynaklarında ilk defa Îsâ b. Mûsâ taraftarı olarak Mansûr'un halifeliği döneminde gündeme gelmiştir. Abbâsî halifesi Mansûr'un Îsâ b. Musâ'yı Mehdî lehine hilafetten çekilmesi vazgeçirmeye çalışırken onun taraftarlarını tutuklatıp Îsâ'yı zayıf düşürmeye onun direncini kırmaya çalışmıştır. Herseme b. A'yen bu konuda Îsâ b. Mûsâ'ya destek veren kimselerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Horasan'da saklanırken Mansûr'un Horasan Valisi Humeyd b. Kahtabe (ö.159/776) tarafından yakalanıp Mansûr'a gönderilmiş ve hapsedilmiştir.⁴¹

1.2. Mehdî b. Mansûr Dönemi

Mehdî halife olduktan sonra genel af çıkararak babası Mansûr'un hapse attığı kimselerin salıverilmesini, cinayet ve anarşi gibi suçluların salıverilmemesini ister. Kaynaklarda Herseme'nin hapisten nasıl çıktığı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Mansûr tarafından hapse atılan Herseme b. A'yen'in bu genel aftan faydalanarak hapisten çıktığı söylenebilir.⁴²

1.2.1. Yûsuf el-Berem İsyanı

Mehdî döneminde Herseme b. A'yen'in ismi Hâricî isyanlarının bastırılmasında görülür Mehdî döneminde Hâricîler birçok defa ayaklanıp Abbâsî yönetimine karşı isyan etmişlerdir. Bu isyanlarından biri de 160 (777) yılında Horasan'da Buharalı Yûsuf b. İbrahim el-Berem adlı bir Hâricî'nin isyanıdır. Yûsuf el-Berem Harûrî Hâricîleri'ndendir.⁴³ Yûsuf dönemin Abbâsî Halifesi Mehdî'nin yönetim anlayışını ve yaptığı icraatları beğenmeyip Horasan'da isyan etmiştir. İnsanları "Emir bi'l- ma'rûf nehiy ani'l münker"e davet ederek çok sayıda taraftar

⁴⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/9-27; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/149-152; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 4/342-344; Güzel, *Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr*, 51-61.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/179; Abdülkerim Özeydî, "Humeyd b. Kahtabe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998, 17/356.

⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/213-214; Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, 28/378.

⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/216; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut: Daru-Sadr, 1995, 2/397.

toplamaştır. Yûsuf'un bu isyanı Fergana⁴⁴ ve Soğd'da⁴⁵ yayılmıştır.⁴⁶ Daha sonra da Bûşenc⁴⁷, Merverrûz,⁴⁸ Tâlekân⁴⁹ ve Cürcân'ı⁵⁰ da ele geçirmiştir.⁵¹

Abbâsî Halifesi Mehdî isyanın yayıldığını ve Yûsuf el-Berem'in şehirleri bir bir kontrol altına aldığını görünce isyanın daha fazla büyümesine engel olmak ve isyanı bastırmak için Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî'yi yollamıştır. Yezîd b. Mezyed komutasındaki ordu ile Yûsuf el-Berem önderliğindeki ordu karşı karşıya gelerek çetin bir savaş yapılmıştır. Bu çarpışmanın neticesinde Yûsuf el-Berem ve adamlarından bir grup esir alınarak Nehrevân'dan halifenin bulunduğu Rusâfe'ye kadar develere ters şekilde oturtularak halife Mehdî'ye götürülür. Halife Mehdî, Herseme b. A'yen'e Yûsuf el-Berem'in el ve ayaklarını kesmesini, daha sonra da adamlarıyla beraber boyunlarından vurulup Dicle Nehri'nin üzerinde bulunan büyük köprüde asılmasını ister. Mehdî'nin bu görevi Herseme'ye vermesinin nedeni Yûsuf el-Berem'in Horasan'da Herseme'nin kardeşini katletmesidir. Kardeşinin katilinden intikam alması ve içinin bir nebze de olsa soğuması için bu görevi Herseme'ye vermiştir. Mehdî böyle yaparak en yakınındaki adamlarından biri olan Herseme b. A'yen'in kendisine karşı bağlılık duygusunu artırmayı amaçlamıştır.⁵²

⁴⁴ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el- Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra), **Kitâbü'l-Büldân** Beyrut: Dar'ül-Kütubul İlmiyye, 1466, 125.

⁴⁵ Ya'kûbî, **Kitâbü'l-Büldân**, 123.

⁴⁶ Ya'kûbî, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, 2/397.

⁴⁷ Ya'kûbî, **Kitâbü'l-Büldân**, 100.

⁴⁸ Ya'kûbî, **Kitâbü'l-Büldân**, 121.

⁴⁹ Ya'kûbî, **Kitâbü'l-Büldân**, 115.

⁵⁰ Ya'kûbî, **Kitâbü'l-Büldân**, 116.

⁵¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/216.

⁵² Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/124; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/216; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr'ül-Hicr, 1997, 13/481; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), **el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992, 8/235.

1.2.2. Yâsîn el-Mevsîlî İsyanı

Abbâsî Halifesi Mehdî döneminde çıkan diğer bir Hâricî isyanı ise Musul'da Temimoğulları'ndan Yâsîn el-Mevsîlî et-Temîmî'nin isyanıdır. Hâricî Sâlih b. Müserrah'ın görüşlerini benimseyen Yâsîn 168 (785) senesinde isyan etmiştir. İsyanın ilk müdahale Musul'da bulunan Abbâsî askerlerinden gelmiş ama Yâsîn kendisine müdahale için gelenlerle çarpışıp onları mağlup etmiş, daha sonra Cezîre ve Rebîa bölgelerinin de büyük bir kısmını ele geçirerek isyanı geniş bir coğrafyaya yaymıştır. Halife Mehdî bu isyanı bastırmak için Ebû Hüreyre Muhammed b. Ferruh ile Herseme b. A'yen'in öncülüğünde bir ordu göndermiştir. Yâsîn kendi üzerine yollanan bu orduya karşı ne kadar canla başla mücadele edip sabretse de yenilmekten kurtulamamıştır. Bu çarpışmanın sonunda Yâsîn ile bir grup askeri öldürülmüş, sağ kurtulanlar ise uğradıkları bu yenilgiden dolayı dağılıp ayrılmak zorunda kalmışlardır.⁵³ Yâsîn'in neden isyan ettiği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hâricîlerin isyan etmesi için herhangi bir sebebe gerek yoktur. Çünkü onlar kendi yönetimlerinden başka her yönetime başkaldırıp, fırsatlarını buldukları ilk anda hemen ayaklanıp idareye karşı isyan etmişlerdir.⁵⁴

1.3. Mûsâ el-Hâdî Dönemi

Abbâsî Halifesi Mehdî hayattayken çok sevdiği eşi Hayzürân'ın (ö.173/789) baskı ve istekleri üzerine oğulları Mûsâ el-Hâdî ve Hârûnürreşîd'i sırasıyla veliaht tayin etmiştir. Mehdî eşini çok sevdiğinden Hayzürân, halifenin üzerindeki etkisi nedeniyle devletin yönetiminde söz sahibi olmuştur. Yeri geldiğinde halifenin kararlarını bile değiştirdiği belirtilmektedir.⁵⁵ Mehdî'nin vefatından sonra (169 yılında) oğlu Hâdî hilafete geçmiştir.⁵⁶ Hâdî hilafeti döneminde devletin yönetimine kimseyi ortak edip yetki vermek istememiştir. Hâdî halife iken bu konuda annesi Hayzürân ile birçok defa tartışıp annesini zehirleyecek kadar ileri gitmiştir.⁵⁷

⁵³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/250; Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011), 2/335; Güzel, **Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr**, 215-216.

⁵⁴ Ethem Ruhi Fıglalı, "Hâricîler", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, 16/169-175.

⁵⁵ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/154; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/216-217; Güzel, **Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr**, 328.

⁵⁶ Hayyât, **et-Târîh**, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, 445.

⁵⁷ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/205-206; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/268.

Hâdî kendisinden sonra hilafete geçecek Hârûnürreşîd'i hilafet hakkında vazgeçirip kendinden sonra oğlunu geçirmek istemiştir. Hârûnürreşîd'i hilafet konusunda her daim destekleyen ve Hârûnürreşîd'in hilafet isteğinin sönmemesi için mücadele eden Yahyâ b. Hâlid'ten (ö.190/805) de nefret etmekteydi. Bu konuyla alakalı rivayetler kaynaklarımızda geçmektedir. Hâdî hilafet sürecinde Annesi Hayzürân, kardeşi Hârûnürreşîd ve onun destekçisi Hâlid ile mücadele içine girmiştir.⁵⁸

Hâdî döneminde de Herseme önemli komutanlardan birisidir. Hâdî ölmeden önce hilafeti süresince ters düştüğü kimselerin kendinden sonra yönetimde olmaması adına önlem almak istemiştir. Kumandanlarından Herseme b. A'yen'e hanedana düşman kim varsa herkesi ortadan kaldırması görevini vermiştir. Özellikle Hârûnürreşîd ve Yâhya b. Halîd'in ismini verip öldürmesini emretmiştir. Herseme ise Hâdî'nin öleceğini bildiğinden bu suikast faaliyetini gerçekleştirmede ağır davranarak onları öldürmemiştir.⁵⁹

1.4. Hârûnürreşîd Dönemi

Hârûnürreşîd'in halife oluşu ile alakalı birçok rivayet kaynaklarımız tarafından rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden biri ise şöyledir; Hâdî ölünce Herseme b. A'yen Hârûnürreşîd'i hilafet koltuğuna oturtan kişi olmuştur. Bu rivayetten anlaşılacağı üzere Herseme b. A'yen'in dönemin en etkili devlet adamlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁰

⁵⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/207-212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/265-267; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/556-557.

⁵⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/273; Sabatino Moscati, "Le Califat Da'l-Hâdî", *Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica* 12/4 (1946), 25; Nahide Bozkurt, "Hâdî-İlelhak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997), 15/17.

⁶⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/273; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/561; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/407; Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, 27; Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, 16/258; Kasım Kırbıyık, "Hayzürân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998, 17/107.

1.4.1. Herseme b. A'yen'in Filistin'e Vali Olarak Tayin Edilmesi

Abbâsîler iskân ve imar politikasına önem vermiştir. Alınan ağır vergi ve haraçlardan dolayı insanların buldukları toprakları terk etmemeleri için Abbâsî Devleti bu ağır vergi ve haraç işlerini asgari düzeye indirip valileri aracılığıyla iskân ve imarın devamlılığını sağlamıştır. Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd de bundan dolayı 178 (794) yılında Herseme b. A'yen'i Filistin'e vali olarak tayin etmiştir. Filistin'de Abbâsî halifeleri adına kayıtlı, yani tescilli topraklar bulunmaktadır. Bu topraklar kayıt altına alınmış, bir nevi sicilleri tutulmuştur. Bu sicillerde haraçları indirilenler ve toprakları iade edilenler de yazılmıştır. Hârûnürreşîd'in halife olduğu dönemde bu toprakların bir kısmı çeşitli nedenlerden dolayı boşaltılmış ve terk edilmiştir. Hârûnürreşîd bu toprakların yeniden tarıma kazandırılması ve orada boş bulunan yerlere de insanların iskân edilmesi için Herseme'ye talimatlar verip bu sebepten dolayı Filistin'e vali olarak tayin etmiştir. Herseme, Filistin'e gidip bu topraklarda önceden üretim yapan çiftçilere ve kiracılara onlardan haracı az alacaklarının ve yönetim olarak kendilerine iyi davranacaklarının sözünü vererek onları ikna etmiştir. Herseme, böylelikle Filistin'deki bu boş topraklarda iskânı artırıp toprağı üretime kazandırmıştır. Böylelikle hem devlet hem de halk kazanmıştır.⁶¹

1.4.2. Herseme b. A'yen'in Mısır'a Vali Olarak Tayin Edilmesi

Abbâsî valileri ne zaman halkın vergilerini artırmış ise oradaki halk ayaklanıp valiye karşı isyan etmiştir. Mısır'da vali İshak b. Süleyman'a karşı çıkan isyan bunun başlıca örneklerindedir. Herseme Filistin valisi iken benzer olay Mısır'da patlak vermiştir. Mısır halkı vali İshak b. Süleyman'a karşı başkaldırmıştır. Vali İshak b. Süleyman halktan fazla haraç bahanesiyle toprak sahiplerinden alınan vergileri artırmış ve bunun altında ezilen toprak sahipleri isyan etmiştir. İshak b. Süleyman isyancılarla mücadele ettiyse de başarılı olamayacağını anlayınca Halife Hârûnürreşîd'den yardım istemiştir. Hârûnürreşîd'de bu olaylarda tecrübe kazanmış

⁶¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/304; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/593; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93), *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut: Dar ve Mektebetü'l-Hilal, 1988, 145-146.

olan Filistin valisi Herseme b. A‘yen’i 178 (794) yılında Mısır’daki isyana karşı vali İshak’a yardım etmesi için göndermiştir. İsyancılara karşı beraber mücadele eden Herseme ile İshak isyanı başarılı bir şekilde bastırıp bölgeyi itaat altına almıştır.⁶²

Bir süre sonra Hârûnürreşîd, bu olayların neticesinde İshak b. Süleyman’ı azledip yerine Herseme b. A‘yen’i Mısır’a vali olarak atamıştır. Herseme halkla haraç konusunda anlaşarak bu isyanın çıkma nedenini de ortadan kaldırmıştır. Herseme’nin Mısır’da vali olarak görev yaptığı süre konusunda iki farklı rivayet mevcuttur. Birinci rivayette bir ay,⁶³ ikinci rivayetle ise iki buçuk ay Mısır’da valilik yaptığı nakledilmiştir. Herseme Şâban ayında Mısır’a, daha sonra Şevval ayının on ikinci günü de İfrîkiyye’ye vali olarak atanmıştır. Tahmini arada iki buçuk aylık süre oynamaktadır. Dolayısıyla ikinci grup rivayet Herseme’nin Mısır’da vali olarak görev yaptığı süre hakkında daha isabetli olarak görülmektedir.⁶⁴

1.4.3. Herseme b. A‘yen’in İfrîkiyye’ye Vali Olarak Tayin Edilmesi

İfrîkiyye⁶⁵ eyaleti Abbâsîlerin merkezi olan Bağdat’tan çok uzak bir yerdedir. Burada Araplar ve Berberîler gibi farklı ırktan, Sünnî ve Hâricî gibi farklı mezhepten insanlar beraber yaşamaktadır. Etnik köken ve mezhepsel farklılığın çok olduğu İfrîkiyye eyaletinde karışıklıklar da ister istemez olmaktadır. İfrîkiyye eyaletinde valilik yapacak kimselerin muktedir ve yetenekli olmaları gerekir.⁶⁶

İfrîkiyye eyaleti Abbâsîler için önem arz ederdi. Buraya genel manada asker kökenli valiler atanırdı. Nedeni ise askerî açıdan problemlili olup genellikle isyanların patlak vermesiydi. İfrîkiyye eyaletinin Abbâsîler nezdinde önemli olmasının

⁶² Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 8/256; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/304; Ebü’l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî (ö. 874/1470), *en-Nücûmü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kâhire*, Mısır: Dar’ül-Kütub, ts., 2/88; Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya‘kûb b. Hafis el-Kindî (ö. 350/961), *Kitâbü’l-Vülât*, Beyrut: Dar’ül-Kütubul İlmiyye, 2003, 104.

⁶³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 8/256; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/304; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Kitâbü’l-İber ve Dîvânü’l-Mübtede’ ve’l-Haber fi Eyyâmî’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve men-âsarahüm min-Zevi’s-sulrütânî’l-ekber*, thk. Halil Şehade, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1981, 3/285.

⁶⁴ Tağrîberdî, *en-Nücûmü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kâhire*, 2/88; el-Kindî, *Kitâbü’l-Vülât*, 104.

⁶⁵ İfrîkiyye coğrafyasının sınırları, Berka bölgesinden başlayıp batıda Tanca’da son bulur. Bu iki bölge arasındaki uzaklığın iki buçuk aylık bir mesafe olduğunu, kuzeyde Akdeniz sahillerinden başlayıp güneyde Sûdan’ın üst bölgelerinde yer alan ve doğu ile batı arasında kesintisiz uzanan Sahra çöllerine kadar ulaştığını nakletmektedir. Yâkût, *Mu‘cemü’l-Büldân*, 1/228.

⁶⁶ Kapanşahin, *Ağlebîler (800-909)*, 29.

nedenlerinden birisi de Abbâsîlerin düşmanı olan Endülüs Emevîleri'ne karşı tampon bölgede yer aldığından jeopolitik olarak da önem taşımasıydı.⁶⁷

Abbâsî Halifesi Mansûr döneminde isyan edip taşkınlık çıkaran Harîcîler kendileriyle mücadele eden vali Ömer b. Hafs'ı öldürdüler. Ömer b. Hafs öldükten sonra Mansûr Yezîd b. Hâtim'i İfrîkiyye'ye vali olarak atamıştır. Yezîd b. Hâtim İfrîkiyye'ye vali olduktan sonra Hâricîlerle mücadele edip onları bozguna uğratmıştır.⁶⁸ Yezîd b. Hâtim, Hâricî isyanına son verdikten sonra İfrîkiyye'de halkın güvenliğini ve huzurunu sağlamıştır. Yezîd 154- 171 yılları arasında İfrîkiyye valiliği yapmış, İfrîkiyye'yi ekonomik, mimari ve sosyal açıdan geliştirmiştir. Onun valilik dönemi genel anlamda sakin geçmiştir. Yezîd ölünce yerine kardeşi Ravh b. Hâtim vali olmuş ve onun valilik dönemi de sessiz sakin geçmiştir.⁶⁹ Ravh'tan sonra gelen valilerle yavaş yavaş asayiş ve düzen bozulmuştur. Valiler halka zulmetmeye başlamış ve isyanlar patlak verip barış ortamı sona ermiştir. Eski vali Ravh b. Hâtim'in oğlu Fazl, Hârûnürreşîd'e gelerek kendisini İfrîkiyye eyaletine vali olarak atamasını istemesi üzerine Hârûnürreşîd 177 senesinde Ravh b. Hâtim'in oğlu Fazl b. Ravh'ı İfrîkiyye'ye vali olarak atamıştır.⁷⁰

Fazl b. Ravh İfrîkiyye valisi olduktan sonra yeğeni Muğire b. Bişr b. Ravh'ı Tunus⁷¹ şehrine vali olarak atamıştır. Tecrübesiz, siyaseti bilmeyen ve kibirli bir kişiliğe sahip olan Muğire askerleri hor görüp kötü davranmıştır. İfrîkiyye Valisi Fazl da askerlerin kendisinden önceki İfrîkiyye valisi Nasr b. Habib'e meyletmelerinden dolayı askerlere sıcak davranmayıp onlara kötü muamelede bulunmuştur. Bu kötü muamelelere maruz kalan Tunuslular Muğire b. Bişr'den kurtulmak için bir araya gelip İfrîkiyye valisi Fazl b. Ravh'a mektup yazıp yeğenini azletmesini istemiştir. Fazl b. Ravh Tunuslulardan gelen mektuba cevap vermeyip oralı bile olmamıştır. Fazl'ın hiçbir şey yapmaması üzerine Tunuslular Muğire'ye itaat etmeme konusunda hem fikir olmuştur. Bu topluluğun içinde bulunan Horasanlı komutan Muhammed b. el-Fârisî içinde bulunduğu gruba şöyle der: "Lideri olmayan her grup yok olmakla karşı

⁶⁷ Ümit Eskin, *Abbâsîler Döneminde Valilik* (İstanbul: Siyer Akademi, 2022), 87.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/170-171.

⁶⁹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1/120; Kapaşahin, *Ağlebîler*(800-909), 30-31.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/299; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, 1/120-122.

⁷¹ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/60.

karşıyadır ve bundan dolayı işlerinizi yönetecek bir adam arayın.” Oradakiler de “doğru söylüyorsun” diyerek hemen aralarında bulunan ve Abdeveyh el-Enbari olarak bilinen Abdullah b. Cârûd’un liderliğinde anlaşıp ona biat edip Muğire’ye karşı isyan ettiler. Fazl b. Ravh, Abdullah b. Cârûd önderliğinde isyan edenbu toplulukla mücadele etse de başarılı olamamıştır. İsyancılar başkente girip İfrîkiyye valisi Fazl’ı makamından indirip öldürmüştür.⁷²

Hârûnürreşîd, Abdullah b. Cârûd’un isyanından ve İfrîkiyye’de yaşananlardan haberdar olunca Yahya b. Musa’nın Kayrevan’a doğru harekete geçen A’lâ b. Said’e yetişmesini, Abdullah b. Cârûd’a yumuşak davranıp onu tekrar itaate çağırmasını istemiştir. Hemen ardından da Herseme b. A’yen’i İfrîkiyye’ye vali olarak atamıştır. Yahya b. Musa Kayrevan’a gelerek Abdullah b. Cârûd’a Hârûnürreşîd’in mektubunu vermiştir. Abdullah b. Cârûd, Yahya b. Musa’ya “Ben Hârûnürreşîd’e karşı isyan etmedim, ona itaatimi devam ettiriyorum. Şu anda A’lâ b. Said ve ordusundaki Berberîler buraya yakın durumdadır. Ben Kayrevan’ı terk edersem Berberîler gelip burayı ele geçirirler. Bu durumda ben Müminlerin Emîrine ait olan bir memleketi kaybetmiş olurum. Şu an en mantıklısı burada kalıp A’lâ b. Said’e karşı koymamdır. O beni mağlup ettiği takdirde siz sınır bölgelerine sığınacaksınız, şayet ben ona karşı zafer elde edersem Herseme gelince ona memleketi teslim edip Müminlerin Emîrinin yanına geri dönerim” demiştir. Aslında Abdullah b. Cârûd bu sözleriyle Yahya b. Musa’yı kandırmak istemiştir. Çünkü o A’lâ b. Said’e karşı zafer kazanırsa Herseme’yi Kayrevan’a sokmayacaktır. Yahyâ, Abdullah’la konuştuğundan sonra Muhammed el-Fârisî’yle baş başa kalınca onu itaatten ayrıldığı için azarlamıştır. Bunun üzerine Muhammed pişman olmuş, Yahya’dan özür dilemiş ve itaatten çıkmadığına dair de yemin etmiştir. Bu konuşma gerçekleşikten sonra Abdullah b. Cârûd’dan ayrılıp ona karşı artık mücadele etmiştir.⁷³

⁷² Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 8/256; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/299-300; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Kitâbü’l-İber ve Divânü’l-Mübtede’ ve’l-Haber fi Eyyâmi’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve men-âsarahüm min-Zevi’s-sulrütâni’l-ekber*, thk. Halil Şehade, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1981, 4/248; İbn İzârî, *el-Beyânü’l-Mugrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, 1/122-124.

⁷³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 1967, 8/256; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/301; İbn İzârî, *el-Beyânü’l-Mugrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, 1/125; Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, 2/345.

Muhammed, Abdullah'ın askerleri arasındaki birliği bozup onlardan bir topluluğu kendi yanına çekmiştir. Abdullah'la savaşacak kadar asker toplayınca da harekete geçmiştir. İki ordu karşı karşıya gelince Abdullah, yanında bulunan Tâlib adlı bir askere; "İki ordu savaşmak için karşı karşıya geldiğinde Muhammed'i yanıma azarlamak için çağırdığımda sen onun boş bir anını bul ve onu öldür" demiştir. Abdullah dediği gibi yapıp Muhammed'i çağırınca Tâlib de onu öldürmüştür. Muhammed ölünce ordusu komutansız kaldığından dağılmıştır. Abdullah b. Cârûd'un ordusu bu savaştan galip ayrılmıştır. Yahya b. Musa bu savaştan istediği neticeyi alamayınca Trablus'ta bulunan Herseme'nin yanına gitmiştir.⁷⁴

Herseme'nin, Kayrevan'a yaklaştığını duyan askerlerle birlikte çevrede bulunan kimseler A'lâ b. Said'in ordusuna katılmıştır. A'lâ b. Said'in ordusunun çokluğunu görüp onun karşısında dayanamayacağını anlayan Abdullah b. Cârûd, Yahya b. Musa'ya mektup yazarak Kayrevan'ı kendisine teslim edeceğini söylemiştir. Abdullah b. Cârûd şehri terk edip Herseme'nin yanına doğru yola çıkmıştır. A'lâ b. Said ile Yahya b. Musa meşhur olma gayesiyle Kayrevan'a ulaşmayı istemiştir. A'lâ b. Said ondan daha önce Kayrevan'a girmiş ve böylelikle Abdullah b. Cârûd'un isyanı son bulmuştur. Daha sonra A'lâ b. Said de Herseme'nin yanına doğru yola çıkmıştır. Herseme, A'lâ b. Said'i Hârûnürreşîd'in yanına onun Abdullah'ın Kayrevan'ı terk etmesine sebebiyet verdiğini yazan bir mektupla birlikte yollamıştır. Hârûnürreşîd onu ödüllendirmiştir. İsyan eden Abdullah b. Cârûd ise başkent Bağdat'a götürülüp hapse atılmıştır.⁷⁵ Herseme de Kayrevan'a girmiştir.

İfrîkiyye'de vali olarak geçici bir süreliğine insanların güvenini kazanıp huzurunu sağlayan Herseme akıllı ve tecrübeli bir kimsedir. Devletin kendisine verdiği görevleri tam manasıyla yerine getiren biridir. İfrîkiyye'de iki buçuk sene valilik görevini icra ettikten sonra burada bulunan halkın arasında ihtilafların çokluğunu, çekişmelerin had safhada olduğunu ve halkın bir türlü dizginlenmeyeceğini anmıştır. Böylelikle Halife Hârûnürreşîd'e bir mektup yazarak İfrîkiyye valiliği görevinden affını istemiştir. Hârûnürreşîd onun bu isteğini geri çevirmeyerek kabul edip onu başkente çağırması, Herseme de 181(797) tarihinde Bağdat'a doğru yola çıkmıştır.

⁷⁴ İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber* 4/249; Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 2/89.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/301-302.

Herseme b. A‘yen İfrîkiyye valiliğinden affını isteyip Bağdat’a döndükten sonra İfrîkiyye’de tekrar karışıklıklar başlamıştır.⁷⁶

Herseme İfrîkiyye valisiyken İyâz b. Vehb el-Hevârî ve Kuleyb b. Cumey el-Kelbî adında iki adam Herseme’ye karşı büyük bir ordu toplayıp onunla savaşmak istemiştir. Herseme onlara karşı Yahya b. Musa’yı yollamıştır. Yahya b. Musa Kayrevan’dan emrindeki askerlerle hareket ederek bu isyancıların üzerine yürümüştür. Bu iki ordu arasında gerçekleşen savaşın neticesinde Yahya isyancıları mağlup ederek hezimete uğratmıştır.⁷⁷

1.4.4. Herseme b. A‘yen’in İfrîkiyye’deki İmar Faaliyetleri

Herseme b. A‘yen isyanları bastırılıp kontrol altına alınmasından sonra İfrîkiyye’de bazı imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Trablus⁷⁸ şehrini çevreleyen surlar inşa ettirmiştir. Böylelikle şehri daha güvenilir hale getirmiştir. Herseme ayrıca burada vali iken 180 (796) yılında Akdeniz’e kıyısı bulunan Manastır⁷⁹ şehrinde de büyük bir ribat yaptırıp çevresini koruma altına almıştır.⁸⁰

Günümüzde burası Tunus’un doğu sahillerinde yer alan Münestîr Ribât’ı olarak bilinmektedir. Bu ribat Abbâsîler döneminde Kuzey Afrika sahillerinde yapılan ribatların ilkidir. Herseme burayı askerî üs olarak kullanabilmek için inşa ettirmiştir. Münestîr Ribât’ı kısa bir zamanda bölgede cihadın merkezi haline gelmiştir. Bu ribat birçok onarımdan geçirilerek günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁸¹

⁷⁶ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, 5/302; İbn İzârî, **el-Beyânü’l-Mugrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib**, 1/126; Tağrîberdî, **en-Nücümü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kâhire**, 2/90; Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, 2/345-346.

⁷⁷ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, 1997, 5/302.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), **Mu‘cemü’l-Büldân**, Beyrut: Daru-Sadr, 1997, 4/25.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), **Mu‘cemü’l-Büldân**, Beyrut: Daru-Sadr, 1997, 5/209-210.

⁸⁰ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, 5/302; Tağrîberdî, **en-Nücümü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kâhire**, 2/89; İbn İzârî, **el-Beyânü’l-Mugrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib**, 1/126.

⁸¹ İsmail Yiğit, “Münestîr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006, 32/8; İsmail Yiğit, “Ribât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008, 35/76.

1.4.5. Herseme b. A‘yen’in İbrahim b. Ağleb’in İfrîkiyye Valisi Olmasını Onaylaması

Herseme b. A‘yen İfrîkiyye valisi olduğu zamanlarda Hârûnürreşîd 795 yılında İbrahim b. Ağleb’i (ö.196/812) Zâb şehrine vali olarak tayin etmiştir. İbrahim b. Ağleb’in babası Ağleb b. Sâlim, Abbâsî halifesi Mansûr döneminde İfrîkiyye’ye vali olarak tayin edilip orada görev yapmıştır. İbrahim de yetenekli ve tecrübeli bir validir.⁸² Herseme, İfrîkiyye valisi iken İbrahim onunla iyi ilişkiler kurup ona çok sayıda hediyeler yollamıştır. İbrahim Zâb valiliği görevini icra ederken asayişini sağlamış, halk da onun yönetiminden memnun kalmıştır.⁸³

Herseme İfrîkiyye valiliğinden affını isteyip Bağdat’a dönünce Hârûnürreşîd onun yerine sütkardeşi Muhammed b. Mukâtil el-Akkî’yi 181(799) senesinde İfrîkiyye’ye vali olarak atar. Muhammed b. Mukâtil iyi bir yönetim sergileyemediğinden dolayı sürekli karışıklıklar İfrîkiyye’de baş gösterir. Muhammed b. Mukâtil bu isyanlarla başa çıkamayınca Zâb Valisi İbrahim b. Ağleb ona yardım etmiş ve isyanların bastırılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Muhammed b. Mukâtil’in valiliğinden rahatsız olan halk kendilerine vali olarak İbrahim b. Ağleb’i istemiştir. Halk, bu konuyla alakalı Herseme’ye de mektuplar yazıp yollamıştır.⁸⁴

İfrîkiyye halkı İbrahim b. Ağleb’i de vali olması için baskı altına almıştır. İbrahim b. Ağleb de İfrîkiyye valiliğini istemiştir. Halife Hârûnürreşîd’e kendisini İfrîkiyye eyaletine vali olarak ataması için mektup yollamıştır. Mektubunda ayrıca Hârûnürreşîd’e çok güzel bir teklif de sunmuştur: Abbâsî Devleti tarafından, İfrîkiyye eyaletine yardım amacıyla her yıl Mısır’dan düzenli olarak 100.000 dinar yollanılmaktadır. İbrahim b. Ağleb bu yardımın kendisine verilmemesini, aksine kendisinin Abbâsî Devleti’ne yıllık 40.000 dinar vereceğini beyan etmiştir. Böylelikle Abbâsî Devleti’nin kasasına 140.000 dinar girecektir. Hârûnürreşîd, İbrahim b. Ağleb’in mektubu üzerine istişare heyetini toplamıştır. İstişare heyetinde Herseme b. A‘yen de bulunmaktadır. Herseme b. A‘yen, İbrahim’i tanıdığını, dindar ve tecrübeli olduğunu söylemiştir. İstişare toplantısında Mukâtil’in valiliğinden de halkın razı

⁸² Abdülkerim Özaydın, “Ağlebîler”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988, 1/475.

⁸³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/302; İbn Haldun, *Kitâbü’l-İber*, 4/249; İbn İzârî, *el-Beyânü’l-Mugrib fi İhtisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib*, 1/130.

⁸⁴ Özaydın, “Ağlebîler”, 1/475.

olmadığını ve İbrahim'in İfrîkiyye'deki isyanları bastırmasında Mukâtil'e büyük bir yardım dokunduğunu söyleyerek onu destekleyici konuşmalar gerçekleştirmiştir. Herseme'nin İbrahim'e âdeta kefil olmuşcasına onu överek desteklemesinin üzerine 184 (800) yılında İbrahim b. Ağleb'i İfrîkiyye'ye vali olarak atamıştır. İfrîkiyye eyaleti Ağlebî ailesine has olarak tahsis edilmiş, Ağlebîler Dönemi başlamıştır. Ağlebîler, iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise Abbâsî Devleti'ne bağlı olarak kalmıştır.⁸⁵

1.4.6. Herseme b. A'yen'in Musul'da Vali Olarak Görev Yapması

Herseme b. A'yen, 182 yılında Hârûnürreşîd döneminde Musul'da vali olarak görev yapmıştır.⁸⁶ Fakat bu valilik görevinin kaç yıl sürdüğü ve nasıl gerçekleştiği konusunda kaynaklarda tafsilatlı bir bilgiye rastlanılamamıştır.

1.4.7. Herseme b. A'yen'in Yaz Seferine Gönderilmesi ve Tarsus Şehrinin İnşası

Müslümanlar genelde her yaz aylarında ve kısmi de olsa bazen kış aylarında Bizans üzerine sefer yapmışlardır. Bu seferlerin yaz aylarında yapılanları "sâife" (çoğulu savâif), kışın yapılanları da "şâtiye" (çoğulu şevâtî) veya "meştâ" (çoğulu meştâtî) diye isimlendirilmiştir. Kış mevsiminin soğuk ve çetin geçmesinden dolayı Bizans üzerine yapılan seferler daha çok yaz mevsiminde yapılmıştır. Bazen sefer yapıldıktan sonra ordular geri dönmeyip kış mevsimini de Anadolu'da geçirdikten sonra yaz seferini de yapıp dönerlermiş. Sâife teriminin ilk kez hangi tarihte kullanıldığı bilinmemektedir. Araplar ile Bizans arasında gerçekleşen ilk mücadeleler sonucunda Bizans Devleti'nin sınır hattında kurulan ordugâhlar savâif için bir nevi hazırlık yeri ve sınır karakolu görevi görmüştür. Yaz ve kış seferlerine çıkılacağı zaman seferin ilk hazırlıkları bu ordugâhlarda yapılmış, asker ihtiyacı olduğu zaman da takviye olarak askerler getirilip sefere çıkılmıştır. Aynı zamanda bu sınır karakolları Bizans'tan gelebilecek saldırıların engellenmesi açısından da önemli bir vazife görmüş, ilk hazırlıklar buralarda yapılmış, gerektiğinde ülkenin diğer bölgelerinden asker sevk edilmiştir.⁸⁷

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/318; İbn Haldun, **Kitâbü'l-İber**, 4/259; İmâdüddin Halîl, **İslam Tarihine Giriş**, çev. Abdürrahim Şen, İstanbul: Mana Yayınları, 2017, 121-122; Kapanşahin, **Ağlebîler (800-909)**, 55-64.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/328.

⁸⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Savâif", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009, 36/185-186.

Bizans'ın Tarsus'a girmek ve orada kale yapıp askerlerini yerleştirmesini istediğinin haberini alan Hârûnürreşîd bir savâif düzenlemeye karar vermiştir. Herseme b. A'yen'i Horasan'a tayin etmeden önce Bizans üzerine yaz seferine yollamıştır. Hârûnürreşîd, Herseme b. A'yen'in komutasına 30.000 Horasanlı asker verip onu sefere göndermiştir. Bu ordunun içinde Hârûnürreşîd'in hizmetkârı Mesrûr da bulunmuştur. Mesrûr ordunun harcama işleriyle görevlendirilmiştir. Hârûnürreşîd Herseme'yi gönderdikten sonra orduya yakın olabilmek ve hızlı bir şekilde haber alabilmek için Hades şehrine gelmiştir. Sınırdaki kiliselerin yıkılması için emir vermiştir.⁸⁸

Hârûnürreşîd, Herseme'ye Tarsus'un kalelerini ve şehrini sağlam bir şekilde onarmasını ve orada imar faaliyeti bittikten sonra iskân faaliyetini de gerçekleştirmesini emretmiştir. Herseme b. A'yen Tarsus'a vardığında Hârûnürreşîd'in onayını da alarak Tarsus'un imarı ve iskânı için Ferec b. Süleym el-Hâdim'i tayin etmiştir.⁸⁹ Ferec b. Süleym el-Hâdim Tarsus şehrinin surlarını tamir ettirir, beş tane kapı ekler ve surlarına da seksen yedi tane burç yaptırmıştır. Şehrin ortasından geçen nehrin üzerindeki kemerleri tamir ettirmiştir.⁹⁰ Ferec Bağdat'a gidip ilk önce 3.000 bin Horasanlı'yı getirip Tarsus'a yerleştirmiştir. Daha sonra bin kişi el-Massîsa, bin kişi de Antakya şehrinden olmak üzere toplamda iki bin kişiyi daha Tarsus'a yerleştirmiştir. Ferec buradaki toprakların ölçümünü yaptırıp halka ikta etmiş ve Tarsus'un yaz seferleri için uygun hale gelmesini sağlamıştır.⁹¹

⁸⁸ İbn Kesîr **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14/5-6; İbn Haldun, **Kitâbü'l-İber**, 4/284; Clot, **Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi**, 146.

⁸⁹ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/323-324; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/380-381.

⁹⁰ Ya'kübî, **Târîhu'l-Ya'kübî**, 2/410.

⁹¹ Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, 169-170; Ali Sinan Bilgili, "Tarsus", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011, 40/111-114.

1.4.8. Horasan'da Râfi' b. Leys'in İsyanı ve Herseme'nin Horasan'a Vali Olarak Tayin Edilmesi

Hârûnürreşîd döneminde devleti en çok meşgul eden hadiselerden biri de Horasan'da ⁹² Râfi' b. Leys'in önderliğinde h.190 yılında çıkan isyandır. Horasan Abbâsî ihtilalinde propaganda merkezi olup Abbâsî Devleti için çok önemli bir konuma sahiptir. Abbâsî Devleti oranın valilerini nüfuzuna ve kabiliyetine göre tayin etmiş, Horasan'da oluşabilecek problemlerini önlemeyi ve oranın iyi yönetilmesini amaçlamıştır. Fakat genel manada böyle olmamıştır. Abbâsî valileri Horasanlılara kötü davrandığından valilere karşı Horasan halkında kötü düşünceler meydana gelmiştir. Abbâsîlerin kurulmasında başrol oynayan Horasanlılar valilerin bu kötü ve üstün bakışlı yönetim tarzlarından rahatsız olup isyan etmişlerdir.⁹³

Horasan'da çıkan isyanlardan biri de Emevîlerin son Horasan valisi ve ihtilalin önündeki en büyük engellerden olan Nasr b. Seyyar'ın torunu Râfi' b. Leys İsyanı'dır. Râfi' b. Leys Horasan valisi Ali b. İsâ'ya (ö.195/811) bağlı olarak Semerkant valiliği yapmıştır.⁹⁴ Râfi'nin isyanı Abbâsî Devleti'nden ziyade vali Ali b. İsâ b. Mâhân'a karşıdır. Ali b. İsâ b. Mâhân Hârûnürreşîd tarafından Horasan'a vali olarak tayin edilmiştir.⁹⁵ Ali b. İsâ b. Mâhân, Horasan'da valilik yaptığı süre boyunca Horasan halkına zulmetmiş, adaletsiz davranmış ve halktan aşırı vergiler alarak hüküm sürmüştür. Böyle bir yönetim tarzına halkın tepkisiz kalması mümkün değildir. Bu nedenden dolayı Horasan halkının ileri gelenleri halife Hârûnürreşîd'e Horasan'da Ali b. İsâ'dan kaynaklı yaşadıkları sıkıntıları mektup yazarak şikâyet etmiştir fakat bu şikâyet işe yaramamıştır. Ali b. İsâ halkın üzerindeki eziyet ve zulümlerine devam etmiş, kendisini halifeye şikâyet edenlere de işkence yapmıştır.⁹⁶

⁹² Farsça "hur" (güneş) ve "âsân/âyân" (gelen, doğan) sözcüklerinden türeyen Horasan kelimesi "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamına gelmektedir. Halkı, çok farklı etnik kültürden ve farklı dinlere mensup insanlardan oluşmasından dolayı hükmedilmesi zor bir yerdir. Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldân**, 1997, 2/350; Osman Çetin, "Horasan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998, 18/234-241.

⁹³ Hamilton Alexander Roskeen Gibb, **Orta Asyada Arap Fetihleri**, çev. Hasan Kurt, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019, 126-127.

⁹⁴ Hayyât, **et-Târîh**, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, 459; Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/319.

⁹⁵ Nahide Bozkurt, "Ali b. İsâ b. Mâhân", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999, 20/164-165.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/366; Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, 2/346-347.

Herseme daha tayin olmadan önce Yahyâ b. Hâlid b. Bermek, Ali b. Îsâ'nın kötü yönetimi, halktan ağır vergiler alması ve Horasan halkının malına el koyması nedeniyle azledilmesini istemiştir. Bunu birkaç defa Hârûnürreşîd'e karşı dile getirdiyse de halife pek oralı olmamıştır. Hâlid'in Hârûnürreşîd'i Ali b. Îsâ konusunda uyardığına, halka zulmettiğine ve halkın malına çöktüğüne dair Taberî'de geçen bir rivayet şöyledir: Ali b. Îsâ yine Horasan'daki halktan zorla ve haksızlıkla topladığı mallardan Hârûnürreşîd'e hiç kimsenin kimsenin ömründe göremediği at, köle, elbise, misk ve değerli eşyalar yollamıştır. Hârûnürreşîd bu hediyelerden hoşnut olmuş ve Yahyâ b. Hâlid'e Ali b. Îsâ hakkındaki kararının doğru olduğunu ve kendisinin de fikrini almak istemiştir. Yahyâ da ona şöyle cevap vermiştir: “Ali b. Îsâ'nın yolladıklarının hırsızlıkla elde edildiğine emin oldum.” demiştir. Hârûnürreşîd bunun nedenini Yahyâ'ya sormuştur. Yahyâ, bu hediyelerin zulüm ve haksızlıkla toplandığını ve eğer halife isterse kendisinin de bunun iki mislini Kerh'teki tüccarlardan saat başı getirebileceğini söylemiştir. Halife bunu nasıl yapacaksın diye sorar. Yahyâ b. Hâlid hizmetçisini çağırıp bir kuyumcuya gitmesini ve kuyumcudan tüm altınlarını getirmesini söylemiştir. Kuyumcu Yahyâ b. Hâlid'e güvenip tüm altınlarını ona göndermiştir. Bir süre sonra altınlarının parasını almaya saraya gelmiştir. Yahyâ b. Hâlid kuyumcuya altınlarının ne kadar tuttuğunu sorunca kuyumcu da altınların tutarı yedi milyon dirhemi geçiyor demesi üzerine Yahyâ b. Hâlid altınlardan haberinin olmadığını söylemiştir. Kuyumcu da kandırıldığını anlayınca Vezir Yahyâ b. Hâlid'e bir şey diyemeyip çekip gitti. Yahyâ altınları halifeye verirken “Şu altınların fiyatı yedi milyon dirhemden fazladır. Bu kuyumcu gibi iki kişiyi daha dolandırır soyarsam toplamda size yirmi bir milyon dirhem tutarında hediye veririm. Sadece üç saatte üç kuyumcuyu soyarak size yirmi bir milyon dirhemlik hediye verebilirim. Fakat Ali b. Îsâ ise üç senedir Horasan halkını soyuyor ve size yalnızca yirmi bir milyon tutarında hediye yolluyor” dedi. Yahyâ b. Hâlid kuyumcunun parsını bu konuşmadan sonra gönderdi. Bu konuşmalardan sonra Hârûnürreşîd artık Yahyâ b. Hâlid'in yanında Ali b. Îsâ'nın konusunu açmamıştır. Hârûnürreşîd Yahyâ'nın ne demek istediğini anlamasına rağmen Ali b. Îsâ'yı azletmemiş, valilik makamında bırakmıştır.⁹⁷ Râfi' b. Leys'in isyanı belli bir boyuta ulaşınca Hârûnürreşîd, Herseme b. A'yen'i Horasan'a vali olarak tayin edip Ali b. Îsâ'yı azletmiştir. Bu örnek Ali b. Îsâ'nın ne kadar despot

⁹⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1967, 8/314-315.

ve zalimane bir şekilde Horasan'da valilik görevini kötüye kullanıp icra ettiğini göstermektedir.

İsyanın çıkış nedenleri hakkında kaynaklarımızda birçok rivayet aktarılmıştır. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *el-Ahbârü't-Tivâl* adlı eserinde geçen rivayete göre Râfi' b. Leys'in Semerkant'ta, Horasan valisi Ali b. Îsâ b. Mâhân'ın halka zulmünden ve despot yönetim tarzından dolayı ayaklanmış ve isyan etmiştir.⁹⁸ Taberî ve İbnü'l-Esîr'de geçen rivayete göre; "Yahyâ b. Eş'as adlı bir adam amcası Ebû Numan'ın kızıyla evlenmiştir. Bu kadın hem mal varlığı yönünden zengin hem de güzel konuşma yeteneğine sahip bir kimsedir. Kocası Yahyâ b. Eş'as onu Semerkant'ta bırakmış, kendisi ise Bağdat'a yerleşmiş ve kendisine birçok cariye edinmiştir. Bu durum böyle epey bir zaman devam edince kadın da kocasından kurtulmanın yollarını aramıştır. Bu durumdan haberdar olan Râfi' b. Leys kadına ve kadının malına göz dikerek onu bulunduğu durumdan kurtarmak için bir hile düşülmüştür. Düşündüğü hileyi biri aracılığıyla kadına anlatmıştır. Planı şöyledir: 'Senin eşinden kurtulabilme imkânın yoktur. Fakat sen Allah'a şirk koşacaksın ve bu şirk koştuğuna binaen de şahit göstermek zorunda kalacaksın. Böylelikle sen dinden çıkar ve kurtulursun. Daha sonra ise tövbe edip dine girersin. Böylelikle nikâhın düşer, iddet süren de bitince istediğinle evlenebilirsin.' Kadın Râfi'nin dediklerine uyup denileni yapmış, iddet süresi bitince de Râfi'le evlenmiştir. Bunu öğrenen kadının kocası Yahyâ b. Eş'as durumu halife Hârûnürreşîd'e şikâyet ederek bildirmiştir. Hârûnürreşîd de, Horasan valisi Ali b. Îsâ'ya bir mektup yollayarak Râfi' ile karısının nikâhlarının sonlandırılmasını; Râfi'nin de cezalandırılıp had uygulamasını, başkalarının bir daha böyle bir işe yeltenmemesi için ibret olması amacıyla ellerine kelepçe vurulup bir eşeğe bindirilmesini ve Semerkant sokaklarında dolaştırılmasını emretmiştir. Ali b. Îsâ, Hârûnürreşîd'in kendisine söylediklerini Semerkant valisine bildirmiştir. Semerkant valisi de bu emirleri yerine getirir fakat Râfi'nin had cezası uygulamamıştır. Kadını boşamayı kabul eden Râfi' vali tarafından Semerkant'ta hapsedilmiştir."⁹⁹

Râfi' b. Leys daha sonra hapisten kaçarak Semerkant halkının da desteğini alarak isyan etmiştir. Râfi' b. Leys önderliğinde Semerkant'ta patlak veren bu isyan

⁹⁸ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî (ö. 282/895), *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk. Abdü'l Münim Âmr, Kahire: Dâru İhyai'l-Kutübül-Arabî, 1960, 391.

⁹⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/370.

daha sonra Soğd, Tohâristan¹⁰⁰ ve Mâverâünnehir¹⁰¹ bölgelerinin liderleri de Râfi'in yanında yer alarak isyanın daha geniş bölgelere yayılmasına ve daha fazla taraftar toplamasına neden olmuştur.¹⁰² Aslında bu isyanın asıl nedeninin bir kadının nikâhlanması ve Râfi' b. Leys'in aşağılanması mevzusu üzerine çıkmasını düşünmek biraz gerçek dışı olacaktır. İsyanın temelinde yatan sebep Horasan valisi Ali b. İsâ b. Mâhân'ın halktan çok ağır vergiler alması, onları aşağılaması ve adaletsiz bir şekilde Horasan'da yönetimini sürdürmesidir. Halkın yönetimden rahatsız olması, Râfi' b. Leys'in bu olayları yaşaması, dedesi Nasr b. Seyyâr'ın ve kendisinin yönetici olması ve halk tarafından da sevildiğini göz önüne alıp hepsini toplayınca isyanın kaçınılmaz olması ve Râfi'in liderliğinde yapılması bu isyanın tahlil edilmesine yetecektir.

Ali b. İsâ oğlunun isyanı bastırması sonucunda ölmesine çok üzölmüştür, Râfi' b. Leys'in Merv'i ele geçirmesinden endişe duyarak Belh şehrini terk ederek Merv'e gitmiştir. Ali b. İsâ Belh şehrini terk ederken oğlu İsâ'nın Belh'te bulunan evinin bahçesine çok miktarda mal gömmüştür. Bir rivayete göre İsâ'nın bahçesine gömdüklerinin miktarı otuz milyon tutarındadır. İsâ'nın gömdüğü bu maldan cariyelerinden birinin haberi vardır. Fakat babası Ali b. İsâ'nın bu hazineden haberi yoktur. Bu cariye Ali b. İsâ Belh şehrini terk edince bu gömülü olan maldan diğer hizmetçileri de haberdar etmiştir. Durumu öğrenen halk İsâ'nın bahçesine gidip gömülü malı yağmalamıştır. Yağmayı öğrenen Halife Hârûnürreşîd'in "Ali b. İsâ hem benim emrim olmadan Belh şehrini terk etmiş hem de arkasında böyle devasa bir hazine bırakmış. Bir de bana Râfi'le yaptığı savaşta eşlerinin kıymetli eşyalarını satarak savaşın masraflarını karşıladığını iddia ediyor" demiştir. Bu durumdan dolayı Hârûnürreşîd, Ali b. İsâ'yı azlederek sessiz ve gizli bir şekilde Herseme b. A'yen'i Horasan'a vali tayin etmiştir.

Hârûnürreşîd, Herseme'yi Horasan'a tayin ederken aşağıda bulunan satırlarda Herseme'nin tayin yazısı ve ona verdiği öğütler yer almaktadır.

"Bu, Emîrül-Müminîn Hârûnürreşîd'in Herseme b. A'yen'i Horasan'a haraç ve zekât işlerine vali olarak atadığının tayin belgesidir. Herseme'ye Allah'tan hakkıyla korkmasını, O'na itaat etmesini, Allah'ın emrini yerine getirmesini, O'na uymasını ve

¹⁰⁰ Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldân**, 1997, 4/23.

¹⁰¹ Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldân**, 1997, 5/45-47.

¹⁰² Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/320; Clot, **Harun Reşîd ve Abbasiler Dönemi**, 148.

yoluna çıkan her konuda Allah'ın Kitabı'nı rehber kılmasını, Allah'ın helal kıldığını helal, haram kıldığını da haram bilmesini, müteşâbih olan ayetlerde durup Allah'ın dininde fıkıh ve kitabı hakkında bilgi sahibi olanlara sormasını veya bu konuda Allah halifeye doğru olanı gösterip onu istikamete ulaştırması için onu bırakmasını emreder.

Herseme'ye fâsık Ali b. İ̇sâ'yı, evlatlarını, çalışanlarını ve kâtiplerini yakalamasını ve onların üzerinde sert bir şekilde gücünü göstermesini Emîrül-Müminîn'in haracından ve Müslümanların feyinden olan malları ondan almasını, geri kalanlardan ise Müslümanların ve zimmîlerin haklarını verip onları adaletli bir şekilde gözetmesini emreder.

Eğer Ali b. İ̇sâ, evlatları, çalışanları ve kâtiplerinde Emîrül-Müminîn ve Müslümanların hakkı varsa ve yokmuşçasına davranıp o hakkı inkâr ederlerse can çekişecekleri bir şekilde onlara azap et. Hakkı gasp edilen herkese hakkını verdikten sonra Ali b. İ̇sâ'yı ve onun güvenilir adamlarını beraber isyan edenlerin sürgüne gönderilirken onlara yapılanlar gibi; kurak topraklardan geçir, kötü yiyecek ve içecekler ver, bir de kalın elbiselerle Emîrül Müminîn'in kapısına sür Allah'ın izniyle.

Ey Ebâ Hâtim! (Herseme) Tüm işlerini sana emanet ettiğim ahit doğrultusunda yap, ben Allah'ı ve dinimi kendi arzularıma ve irademe tercih ettim, senin işin ve emrin de ona göre olsun. Başka yerlere gittiğinde ve yanından geçtiğiniz kasabanın âmillerine, kendilerini yalnız hissetmemeleri, onları şüphelendiren ve korkutan bir yönetimle değil gönülleri hoş olacak bir şekilde onları idare et. O sınır halkının isteklerini, onların eğer güvenlik ve mazeretleri varsa hoş bir şekilde kabul et. Ve sonra Allah'ın, halifesinin ve emrinde olacak halkın razı olacağı şeyleri yap. Bu kendi elimle yazdığım ahidim ve belgemdir. Ben; Allah'ı, arşını taşıyan ve gökte bulunan meleklerini de şahit gösteriyorum. Şahit olarak Allah yeter! Bunu Emîrül Müminîn bizatihi kendi eliyle yazmıştır. Bunu Allah ve melekleri dışında kimse bilmiyor.”¹⁰³

Bir rivayete göre 192(807) yılında Hârûnürreşîd Herseme b. A'yen'i Horasan'a vali tayin ettiği zaman bu atama işlemini gizli tutup kimsenin haberi olmamıştır. Başka bir rivayete göre ise Hârûnürreşîd, Ali b. İ̇sâ'yı azledeceği vakit Herseme'yi çağırıp kendisini vali olarak tayin ettiğini gizli bir şekilde söyleyip ve ona; “Ali b. İ̇sâ bana bir mektup yolladı. O mektupta benden asker ve savaşmak için mal

¹⁰³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/327-328; Eskin, *Abbâsîler Döneminde Valilik*, 330-331.

istiyor. Sen de ona yardıma gidiyormuş gibi yap.” demiş ve Herseme’yi Horasan’a vali olarak tayin ettiğini beyan eden bir yazıyı kendisine vermiştir. Hârûnürreşîd kâtiplerine de Herseme’yi Ali b. İsâ’ya yardıma yolladığına dair bir mektup yazıp Ali b. İsâ’ya göndermelerini emretmiştir. Herseme Horasan’a tayinini kimseye haber vermeden yola çıkıp Nîşâbur’a varmış ve beraberinde olan arkadaşlarını Nîşâbur’un çevresinde görevlendirmiştir. Sonra yoluna devam ederek Merv şehrine gitmek için harekete geçmiştir. Merv şehrine gelince onu Ali b. İsâ karşılamıştır. Herseme, Ali b. İsâ’ya hürmetle muamele etmiştir. Ali b. İsâ, Herseme Merv’e girdikten sonra onu yemeğe davet etmiştir. Yemekler yenildikten sonra Hârûnürreşîd’in eliyle yazdığı mektubu Ali b. İsâ’ya verip Ali b. İsâ’yı, aile fertlerini, arkadaşlarını ve onunla beraber olanları yakalamıştır. O mektupta şunlar yazılıdır: “Ey zina edenin oğlu, senin gücünü artırıp şanını yükselttim. Arapların efendilerini senin ayağının altında ezdirdim ve Acem krallarının oğullarını sana tâbi eyledim. Sen, sana yaptığım iyiliklerin karşılığı olarak antlaşmamı bozdun, emrimi dinlemedin. Yeryüzünde kötülük yapıp emrindeki halka kötü davrandın. Allah’ı ve halifeyi öfkelendirdin. Senden hesap sorup tutuklaması ve mallarını müsadere etmesi için Herseme’yi sana yolluyorum.” Herseme, Ali b. İsâ’nın seksen milyon dirhemini yanı sıra bin beş yüz devenin taşıyabileceği kadar kıymetli mallarına ve ev eşyasına el koymuştur. Horasan’a vardığında da Ali b. İsâ ve taraftarlarını; mallarına el koyup müsadere ettikten sonra kimin hakkı varsa alması için halkın karşısına çıkarmıştır. Bu olayları da halife Hârûnürreşîd’e bildirmiştir. Ali b. İsâ’yı da yaptıklarının karşılığını bir nebze yaşaması için çıplak bir devenin sırtında Bağdat’a Hârûnürreşîd’e yollamıştır.¹⁰⁴

Herseme b. A’yen, Ali b. İsâ’yı valilikten azledip halkın alacaklarını da verdikten sonra ivedi bir biçimde Râfi’ b. Leys’in üzerine gitmeye karar vermiştir. Râfi’ b. Leys isyanının boyutu Azerbaycan’dan Fergana’ya kadar yayılmıştır.¹⁰⁵ Herseme, Râfi’ b. Leys ile uzun süre mücadele emiş fakat net bir zafer elde edememiştir. Bu belirsizlik ve isyanın bitmemesi üzerine Halife Hârûnürreşîd isyanın lideri Râfi’ b. Leys’e bir mektup yazarak elinde bulundurduğu yerleri Herseme b. A’yen’e devretmesini ve kendisinin de bu isyanı bitirip biat etmesini istemiştir. Râfi’

¹⁰⁴ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, 8/327; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 5/378-379; Hasan, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, 2/347.

¹⁰⁵ Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, 148-149.

b. Leys Hârûnürreşîd'in bu mektubuna müspet bir cevap vermemiştir. Başka şehirlere de saldırıp oraları da kontrol altına almaya devam etmiştir.¹⁰⁶

Abbâsî Devletini bu denli uğraştıran ve geniş bir alana yayılan Horasan merkezli Râfi' b. Leys'in isyanını sonlandırmayı isteyen Hârûnürreşîd 192 (808) yılında Bağdat'tan Horasan'a doğru yola çıkmak için davulların vurulup sefer hazırlıklarının yapılması emrini vermiştir.¹⁰⁷ Hârûnürreşîd Horasan'a yola çıkıp Tûs'a¹⁰⁸ varmıştır. Hârûnürreşîd oğlu Me'mûn'u ve beraberinde Abbâsî Devleti'nde yetkili olan kimselerle beraber Râfi' b. Leys'le mücadele etmesi için Merv şehrine yollamıştır. Herseme b. A'yen de Râfi' b. Leys'in kardeşi Beşîr b. Leys'i ve taraftarlarını Buhara'da kuşatmıştır. Râfi' b. Leys'in kardeşi Beşîr ve taraftarlarıyla çarpıştıktan sonra Buhara'yı ele geçirmiş ve Râfi' b. Leys'in kardeşi Beşîr'i esir almıştır. Herseme, Beşîr b. Leys'in yolculuğa güç yetiremeyeceğini düşündüğünden onu Hârûnürreşîd'in yanına, Tûs'a yollamıştır. Hârûnürreşîd'in huzuruna getirilen Beşîr, halifeden eman dileyip kendisine merhamet edilip affedilmesini istemiştir. Hârûnürreşîd, Râfi' b. Leys'in kendisinde yarattığı tahribat ve isyanın devleti çok uğraştırmasından olsa gerek onun bu dileğini kabul etmemiştir. Beşîr b. Leys'e şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki öleceğimi bilsem ve son nefeste bir şey söyleme hakkım olsa yine de senin öldürülmeni emrederdim". Bunu söyledikten sonra bir kasabı çağırıp Beşîr'i parçalara ayırıp öldürmesini istemiştir. Kasap da onun dediği gibi yapmıştır. Hârûnürreşîd, Beşîr'i öldürttükten sonra ellerini semaya kaldırıp Râfi' b. Leys'i de ele geçirebilmesi için Allah'a dua etmiştir.¹⁰⁹

Hârûnürreşîd artık çok hasta olduğunun ve hayatının son günlerini yaşadığının farkındadır. Abbâsî Devleti'ni bu kadar uğraştırıp geniş bir alana yayılan Râfi' b. Leys'in isyanının kendisi tarafından hemen bastırılıp bitirilmesini çok istemektedir. Fakat Hârûnürreşîd bu isteğini yere getiremeyecek kadar ömrü vefa etmemiş ve bunu göremeden 3 Cemâziyelâhir 193 (809) yılında Tûs şehrinde vefat etmiştir. Öldüğünde

¹⁰⁶ İbn A'sem, **Kitâbü'l-Fütûh**, 8/397.

¹⁰⁷ İbn A'sem, **Kitâbü'l-Fütûh**, 8/397; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/383; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1997, 14/9-10; Clot, **Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi**, 149.

¹⁰⁸ Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldân**, 1997, 4/49-50.

¹⁰⁹ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/341-342; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/386-388; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, 14/25.

45 veya 47 yaşlarında olan Hârûnürreşîd'in hilafet süresi 23 yıl sürmüştür.¹¹⁰ Râfi' b. Leys İsyanı Hârûnürreşîd'in oğlu Emîn'in halifeliği döneminde bastırılıp son bulacaktır.

¹¹⁰ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 1967, 8/345; İbn A'sem, **Kitâbü'l-Fütûh**, 8/303; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/389.

İKİNCİ BÖLÜM

HERSEME B. A'YEN'İN EMİN İLE ME'MÛN DÖNEMLERİNDEKİ ROLÜ ve ÖLÜMÜ

2.1. Muhammed el-Emîn Dönemi

Hârûnürreşîd hayattayken eşi Zübeyde'nin (ö.216/831) isteği ve Fazl b. Rebi'nin de destekleriyle oğlu Emîn'i birinci¹¹¹, diğer eşinden olan oğlu Abdullah'ı da Me'mûn ismiyle adlandırarak ikinci veliaht olarak tayin etmiş¹¹²; 186 (802) yılında da hacca gitmiştir. Halife Hârûnürreşîd, kendisinden sonra oğulları hilafet için birbirleriyle kavga etmesin diye sırasıyla Emîn, Me'mûn ve Kasım'ı veliaht olarak vasiyet etmiş, bu vasiyetini ahitname şeklinde yazıp Kâbe'ye astırmıştır.¹¹³ Hârûnürreşîd böyle yaparak olası bir çatışmayı önleyecekti. Hârûnürreşîd vefat edince 193 (809) yılında Bağdat'ta Emîn'e biat edilerek Emîn'in hilafet dönemi başlamıştır. Me'mûn da Merv'de Cuma günü verdiği hutbede Emîn'e biat ettiğini, halktan da Emîn'e biat etmesini istemiştir.¹¹⁴

2.1.1. Râfi' b. Leys İsyanının Bastırılması

Hârûnürreşîd vefat edince oğlu Muhammed el-Emîn halife oldu. Me'mûn'da Merv'de kaldı. Emîn halife olunca Hârûnürreşîd ile Tûs şehrine giden hilafet ordusunu, kumandanları ve yanlarında bulunan malları da getirmeleri hususunda haber yollayıp geri çağırdı. Emîn böyle yaparak Me'mûn'u Râfi' b. Leys isyanına karşı güç durumda bıraktı. Aslında Emîn kendince stratejik düşünerek Me'mûn eğer Râfi' b. Leys' isyanını bastırırsa uzun süren ve devletin başına bela olan bu olaydan kurtulmuş, diğer bir söylemle Me'mûn'u orda çaresiz ve güçsüz bırakıp hilafette rakipsiz kalması olacaktı. Me'mûn Horasan bölgesinde adaletli bir yönetim tarzını benimseyerek, vergilerde indirim yaparak ve halka hoşgörüyü yaklaşıp halkın zihnindeki o kötü yönetim tarzına son vermek istemektedir. Me'mûn böyle yaparak Râfi' b. Leys isyanının çıkış nedenlerini de yok etmiş ve aynı zamanda halkın desteğini kazanmış olacaktır. Böylelikle yıllardır Horasan'da süren bu kaos ortamına son verecektir.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/288.

¹¹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/269.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/343-344.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/398-399.

Herseme, Hârûnürreşîd vefat ettikten sonra da Râfi' b. Leys'le mücadeleye devam etmiş, Buhara'yı aldıktan sonra isyanın merkezi ve Râfi' b. Leys'in bulunduğu Semerkant'a doğru yola çıkmıştır. Semerkant'ı muhasara edip Râfi' i orada sıkıştırır ve kendisine yardım etmesi için de Tâhir b. Hüseyin'i çağırır. Herseme Semerkant'ta Râfi' b. Leys isyanıyla uğraşırken boş kalan Horasan'a giren Hamza adında bir Hâricî bazı kimseleri öldürerek milletin malını yağmalar. Abdurrahman en-Nîsâbûrî 20 bin kişilik bir orduyla Hâricî Hamza'nın isyanını bastırmak için onun üzerine yürümüştür. İki taraf arasında şiddetli bir savaş gerçekleşmiştir. Abdurrahman Hâricî Hamza'nın adamlarının bir kısmını öldürmüş ve Hamza'yı Herât'a¹¹⁵ kadar takip etmiştir. Abdurrahman Me'mûn'un emriyle takibi bırakıp geri dönmüştür. Herseme Semerkant'ta Râfi'yi muhasara ettiğinde Râfi' b. Leys'in anlaşma yaptığı Türkler de Râfi' b. Leys'e yardıma gelmiştir. Muhasara uzun sürünce Türkler ayrılıp Râfi' tek başına kalmıştır. Râfi' b. Leys'i önceden de komutanlardan oluşan bir grup terk edip Herseme'nin safına geçmiştir. Bu komutanların arasında Uceyf b. Anbese de bulunmaktadır. Herseme böylelikle güç kazanırken Râfi' güç kaybederek tek başına kalıp mücadeleye devam etmiştir.¹¹⁶

Râfi' artık sonunun geldiğini ve iyice kapana kısıldığını anlayınca anlaşmak için yollar aramıştır. Râfi' b. Leys isyanının nasıl sonlandığına dair farklı rivayetler kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

Tâberî'de geçen rivayete göre; Me'mûn'un Horasan halkına iyi davrandığını ve ordaki halkın ondan memnun olduğunu öğrenen Râfi' b. Leys Me'mûn'dan eman dileyip kendisini affetmesini istemiştir. Herseme de bunu kabul edip Râfi' b. Leys'in Semerkant'tan çıkıp Me'mûn'un yanına gitmesine izin vermiştir. Me'mûn Râfi'ye iyi davranıp ona ikramda bulunmuştur. Râfi'den sonra Herseme de Me'mûn'un yanına geldiğinde Me'mûn onu beraberinde bulunan kimselerle karşılayıp onu muhafız alayının komutanlığına atamıştır.¹¹⁷

İbnü'l-Esîr' de geçen rivayete göre; Herseme b. A'yen 195 (810) yılında Semerkant'ta Râfi' b. Leys'i muhasara ettikten sonra Rafi' b. Leys ile taraftarlarını öldürüp Semerkant'ı fethetmiş, Mâverâünnehir'e İbn Yahya'yı atadıktan sonra geri

¹¹⁵ Yâkût, **Mu'cemü'l-Büldân**, 1997, 5/396-397.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/384-385.

¹¹⁷ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/375.

dönmüştür. Uzun yıllardır devleti meşgul eden Râfi' b. Leys isyanı böylelikle son bulmuştur.¹¹⁸

İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sindeki rivayete göre Râfi' b. Leys Me'mun'a adam gönderip eman dilemiş ve Me'mun da Râfi' b. Leys'e eman vermiştir. Râfi' b. Leys kendisiyle beraber adamlarını da alarak Me'mun'un yanına gitmiştir. Me'mun Râfi' b. Leys'e ikramda bulunup ona hürmet göstererek iyi muamele etmiştir. Herseme b. A'yen de Râfi'den sonra Me'mun'un yanına gelmiştir. Herseme'yi devletin ileri gelenleri ve halk ile karşılayan Me'mun, onu muhafız kuvvetlerinin komutanı olarak atamıştır.¹¹⁹

Halife b. Hayyât'ın *et-Târîh*'indeki rivayete göre de Râfi' b. Leys'in 194(809) yılında Emîrül-Müminîn Me'mun'un yanına gelip eman dileyip ona itaat etmiştir.¹²⁰

Nerşahî'nin *Târîhu Buhârâ* adlı eserinde verilen bilgilere göre Me'mun, Semerkant'ta sıkışıp kalan ve bir türlü sonuç alınamayan Râfi' b. Leys isyanının neticelenmesi için Esed b. Sâmânogulları'na mektup yazıp Herseme b. A'yen'e yardım etmelerini istemiştir. Sâmânogulları Râfi' b. Leys ile Herseme b. A'yen'in çocukları arasında bir evliliğin gerçekleşmesini sağlayarak bu isyanı bitirtmişlerdir.¹²¹

Rivayetlere genel manada bakıldığı zaman Râfi' b. Leys eman isteyerek anlaşma yoluna varmıştır. Me'mun, Hârûnürreşîd vefat ettikten sonra valisi olduğu Horasan eyaletinde vergi indirimi, adaletli davranma ve tebaayı hoşgörülü bir yaklaşımla yöneterek halkın gönlünde yer edinmiştir. Bununla kalmayıp çevresinde bulunan devletlerle de iyi geçinmiştir. Genel kanaate göre Râfi' b. Leys öldürülmeyip eman verilerek affedilmiştir. Fakat Râfi' b. Leys'le alakalı eman verildikten sonra herhangi bir bilgi kaynaklarda bulunamamıştır.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/385.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/57.

¹²⁰ Hayyât, *et-Târîh*, 466.

¹²¹ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekeriyâ b. el-Hattâb b. Şureyh en-Nerşahî (ö. 348/959), *Târîhu Buhârâ*, thk. Emîn 'Abdü'l-mecîd Bedevî, Nasrullah Mübâşir et-Tirâzî, Kahire: Dârü'l-me'ârif, ts., 111; Aykut Özbayraktar, "Râfi' b. Leys İsyanı", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ts., 185-186.

2.1.2. Emîn-Me'mûn Mücadelesi

Hârûnürreşîd Horasan'a Râfi' b. Leys isyanını bastırmaya gittiğinde oğlu Me'mûn'u da yanında götürmüştür. Tûs şehrine vardıklarında Me'mûn'u Horasana vali olarak tayin etmiş, beraberinde bulunan her şeyi ona vermiş ve ordudan da Me'mûn'a biat etmelerini istemiştir. Hârûnürreşîd vefat ettiğinde ise Emîn, Bekr b. Mu'temir ile yolladığı mektuplar aracılığıyla Fazl b. Rebî'den (ö.208/823-24) o malları ve askerleri geri getirmesini istemiştir. Fazl b. Rebî' de Emîn'in dediğini yaparak malları ve orduyu alarak Bağdat'a doğru yola çıkmıştır.¹²² Bu kardeşler arasında cereyan eden ilk olumsuz hadise olmuştur. İkinci olumsuz olay ise Emîn'in oğlu Mûsâ adına minberlerden dua edilmesi olmuştur. Emîn kendisine destek veren devlet adamlarının baskılarıyla Me'mûn'u hal' etmiştir¹²³

Bu veliahtlık mücadelesinde Emîn ve Me'mûn'a destek veren isimler ve gruplardan bahsetmek bu meseleyi daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Özellikle Emîn'in veziri Fazl b. Rebî' ve Me'mûn'un yardımcısı Fazl b. Sehl (ö.212/818) bu çekişmenin başında yer alan kişilerdir. Fazl b. Rebî' yaptığı hata ve bozduğu ahdini bilip Emîn'i kardeşine karşı kıskırtarak hal' edilmesini, kendisinin Arap olduğundan yönetimin Araplar da kalmasını; Fazl b. Sehl ise mevâli olduğundan Abbâsîlerin yönetiminin mevâlîde kalmasını istemektedir. Bu iki vezirin çekişmesini Arap-Mevâlî çekişmesi olarak isimlendirmek mümkündür. Emîn'in tarafında olan komutanlar şunlardır: Horasan valisi Ali b. Îsâ b. Mâhan, es-Sindî, Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe, Muhammed b. Îsâ b. Nehîk, Abdurrahman b. Cebele el-Enbarî. Me'mûn'un tarafında olup da azledilenler arasında ise Herseme b. A'yen, Tâhir b. Hüseyin (ö.207/822), Abdullah b. Mâlik gibi dönemin tanınmış simaları bulunmaktadır. Bu komutanlar arasında Me'mûn'un tarafında Herseme b. A'yen ve Abdullah b. Mâlik gibi Arap, Emîn'in ordusunda da Ali b. Îsâ b. Mâhan gibi mevâlî olanlar da vardır. Tam manasıyla bir Arap-mevâlî çatışması demek mümkün değildir. Mezhepler de arka planda Emîn'e ve Me'mûn'a destek verdikleri görülebilmektedir. Ashâbü'l-Hadîs çevreleri Emîn'e destek olmuş, Mu'tezile ile Şîîler Me'mûn'a yönelmişlerdir.¹²⁴ Bu bilgiler sonucunda Emîn-Me'mûn mücadelesinde etnik grup, mezhep ve siyasî güçler

¹²² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/396-397.

¹²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/407; Süyûtî, *Halifeler Tarihi*, 305.

¹²⁴ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021, IV/140-141; Saylık, *Abbasilerde Darbeler*, 31-39.

hilafetin kendilerine yakın olan halifede kalmasını temenni edip o kişiye destek vermiştir. Bu kavgada en temel sebeplerden bir tanesi Arap-mevâli mücadelesi olsa da diğer sebeplerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Emîn, başkentle tüm haberleşme ağını kesen Me'mûn'la ne kadar müzakere yapmışsa da orta yolu bulamamıştır. Sözlerin değil kılıçların konuşacağı safha başlamak üzeredir. Bunun bilincinde olan her iki taraf da askerî anlamda hazırlıklar yapmıştır. Me'mûn kendisini "İmam" diye isimlendirerek hem siyasî hem de dinî açıdan halkın desteğini almayı amaçlamıştır.¹²⁵ İki kardeş birbirleri aleyhine propaganda yapıp karşı tarafı suçlu göstererek haklılıklarını ortaya koymaya çalışılmış. Sonunda iki taraf da savaş için hazır duruma gelmiştir. Emîn kendi ordusunun başına Alî b. İsa'yı atamıştır. Me'mûn'da hazırladığı ordunun başına Tâhir b. Hüseyin'i getirmiştir. Ali b. İsa ve beraberindeki ordu 195 (811) yılının Şâban ayında Emîn tarafından Bağdat'tan uğurlanarak Horasan'a doğru yola çıkmıştır. Ali b. İsa ordusuna çok güvenmekte, Tâhir b. Hüseyin ve ordusunu küçümsemiştir. Yapılan savaşta Tâhir galip gelerek Ali b. İsa'yı mağlup edip ederek onu öldürmüştür.¹²⁶

Tâhir'in bu galibiyetinden sonra halk Me'mûn'a halife olarak biat etmiştir. Me'mûn, Herseme b. A'yen komutasında büyük bir orduyu Tâhir b. Hüseyin'e yardım etmesi maksadıyla göndermiştir. Emîn ise Ali b. İsa'nın mağlup olduğunun haberini alınca Me'mûn'un Bağdat'ta bulunan malına ve parasına el koymuştur.¹²⁷ Emîn bu mağlubiyetten sonra büyük bir ordu hazırlayıp Abdurrahman b. Cebele öncülüğünde Tâhir b. Hüseyin'in üzerine yollamıştır. İki ordu 195 yılında Hemedan'da karşı karşıya gelmiştir. Tâhir b. Hüseyin bu orduyu da mağlup edip Abdurrahman b. Cebeleyi öldürmüştür.¹²⁸ Me'mûn, Tâhir'in bu galibiyetinden sonra kendi adına Emîrül-Müminîn olarak hutbe okutmaya başlamıştır. Kendisine de Emîrül-Müminîn diye hitap edilmesini emretmiştir. Yardımcısı Fazl b. Sehl'in emrine çok geniş bir coğrafyayı tahsis ederek maaşını artırmış ve ona "Harp ve Kalem İşleri Başkanlığı" anlamına gelen "Zûr-Riyaseteyn" lakabını vermiştir.¹²⁹

¹²⁵ Süyûtî, **Halifeler Tarihi**, 306.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/413-414; Dîneverî, **el-Ahbârü't-Tivâl**, 397.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/416.

¹²⁸ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/412-416.

¹²⁹ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/424; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/425.

Emîn, Abdurrahman b. Cebele'nin ordusunun yenilmesinin ardından yeni bir ordu daha hazırlamıştır. Bu ordunun başına Esed b. Yezîd, Ahmed b. Mezyed ve Abdullah b. Humeyd b. Kahtabe'yi getirerek Tâhir'e karşı yollamıştır. Bu ordu Hânikin'e gelip orada konaklamıştır. Daha sonra bu ordu, kendi içinde ortaya çıkan sorunlardan dolayı Tâhir'le savaşmadan geri dönmüştür. Tâhir de Hulvân'a gitmiştir. Kısa bir süre sonra da Herseme b. A'yen Hulvân'a gelip Me'mûn'un yazdığı mektubu Tâhir'e vermiştir. Bu mektupta Tâhir'in ele geçirdiği yerleri Herseme'ye bırakıp Ehvâz'a dönmesi gerektiği yazılmıştır. Herseme Hulvân'da kalıp bu bölgeleri koruma altına almıştır. Tâhir de Ehvâz'a doğru hareket etmiştir.¹³⁰

Emîn, 196 (812) yılında Herseme b. A'yen'in üzerine Ali b. Muhammed b. Îsâ b. Nehîk öncülüğünde altı bin kişilik bir ordu göndermiştir. İki ordu Nehrevân yakınlarında karşılaşmıştır. Herseme, Emîn'in yolladığı orduyu mağlup etmiş esir aldığı Ali b. Muhammed'i Me'mûn'a göndermiş, kendisi de Nehrevân'a gitmiştir.¹³¹

Emîn'in ordularının yenilmesi taraftarları ve askerleri arasında huzursuzluğa neden olmaya başlamıştır. Bu durumun farkına varan Abdülmelik b. Sâlih Emîn'e gelerek kendisine Suriye halkının itaat ettiğini ve Suriye'ye gitmek istediğini söylemiştir. Emîn, Abdülmelik b. Sâlih'i Suriye ve Cezîre'ye vali olarak atamıştır. Abdülmelik b. Sâlih Suriye'ye geldiğinde bölgenin ileri gelenlerine mektup yazıp kendisiyle beraber hareket etmelerini istemiş ve etrafına çok sayıda asker toplamıştır. Bu askerler arasında Horasanlılar da bulunmaktadır. Çalınan bir at yüzünden Suriyeli ve Horasanlı askerler arasında çıkan çatışmada Suriyeli askerlerin bir kısmı öldürülmüştür. Bu olayı haber alan Abdülmelik şöyle demiştir: “Vay perişan halimize. Araplar kendi memleket ve diyarlarında zulme uğradılar.” Hasta olan Abdülmelik kısa bir süre sonra ölmüştür. Böylelikle bu ordu da savaş yapmadan dağılmıştır.¹³²

Abdülmelik'in topladığı ordu dağıldıktan sonra Horasan birliklerinin başına Hüseyin b. Ali b. Îsâ b. Mâhân geçmiştir. Ali b. Îsâ'nın oğlu Hüseyin b. Ali sağ kalanları toplayıp Bağdat'a dönmüştür. Emîn, Bağdat'a dönen Hüseyin b. Ali'yi gece yanına çağırmıştır. Hüseyin sabah geleceğini söyleyip reddetmiştir. Sabah olunca Hüseyin b. Ali, adalarını toplayıp Halife Emîn'i kötüleyen konuşmaların ardından

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/421-425.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/433.

¹³² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/425-428; Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı*, 38.

onun hal' edilerek Me'mûn'a biat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Askerlerini de alıp Emîn'in bulunduğu saraya doğru atağa geçmiştir. Bu Emîn'e karşı bir tür darbe girişimidir. Hilafet sarayı çevresinde yaşanan şiddetli çatışmaların neticesinde Hüseyin b. Ali hilafet askerlerini yenip halife ile birlikte ailesini gözaltına alınmıştır. Emîn yakalanmasını kabullenmeyen Hüseyin b. Ali'nin askerleri Hüseyin'le karşı karşıya gelmiş ve Emîn'i kurtarmışlar. Hüseyin de daha sonra öldürülmüştür.¹³³

2.1.3. Emîn'in Bağdat'ta Kuşatılması ve Öldürülmesi 197-198 (812-814)

Tâhir b. Hüseyin sırasıyla Ehvâz, Vâsıt, Medâin ve önüne çıkan tüm şehirleri birer birer almış, Me'mûn gittikçe güçlenmiş, Emîn de giderek güç kaybetmiştir. Mekke ve Medine'de de Me'mûn'a biat edilmiştir.¹³⁴

Me'mûn'un yolladığı ordular her tarafta başarılar sağlamış, en sona Emîn'in sığındığı başkent Bağdat kalmıştır. Tâhir b. Hüseyin, Herseme b. A'yen ve Züheyr b. Müseyyeb başkent Bağdat'ı kuşatmışlar. Tâhir b. Hüseyin ve Herseme b. A'yen tüm güçleriyle bu kuşatmada mücadele etmişti. Şiddetli çatışmaların yaşandığı sokakların her tarafında büyük bir mücadele olmuştur. Bu mücadelelerden birinde Herseme bir anlık esir alınsa da bir adamı onu kurtarmayı başarmıştır. Bağdat kuşatması on beş ay sürmüştür.¹³⁵ Daha fazla dayanamayacağını anlayan ve etrafındakilerle istişare etmeye başlayan Emîn'e Suriye ve Cezîre bölgesine gidip orada askerler toplayıp tekrar gücünü ele geçirmesi tavsiye edilmiştir. Emîn'in yapılan tavsiyelere uyacağını öğrenen Tâhir b. Hüseyin halifeye bu fikri verenleri ölümle tehdit edip Emîn'i bundan vazgeçirmelerini istemiştir. Onlar da Emîn'i bu işten vazgeçirmişler. Emîn'in aman dilemesini ve şehri teslim ederek Me'mûn'un yanına gitmesini istemişler.¹³⁶ Emîn'de öyle yapacağını söyleyerek Kâtibin'i çağırıp Tahir'e şu mektubu yazdırmıştır:

“Allah'ın Kölesi Emîrü'l-Mü'minîn Muhammed'den, Tâhir b. Hüseyin'e, Salam olsun. Ben ve kardeşimin arasında gelişen olayların çığrından çıktığı bir gerçektir. Haram olan gün su yüzüne çıktı. Lakin ben farklılıklarımız ve sözlerimiz arasındaki ihtilaf vesilesiyle onun kendisinden uzak olan bu işe göz dikmiş

¹³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/427-429.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/431-432.

¹³⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/445-472; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/437-443; Saylık, *Abbasilerde Darbeler*, 50-53.

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/447-448.

olacağından emin değilim. Bu yüzden kardeşime güven içinde ulaşmam için senin bana eman vermeni istiyorum. Eğer kardeşim bana nezaket gösterir ise, bu iş de onun gözünde değerli olacaktır. Lakin beni öldürecek olursa mertlik mertliği yenmiş ve kılıç kılıcı parçalamış olur. Ne de olsa, bir köpeğin bana havlamasını, bir aslanın beni parçalamasına tercih ederim.”¹³⁷

Tâhir b. Hüseyin, Emîn’in bu isteğini reddetmiştir. Esasen Tâhir’e güvenmeyen Emîn, kendilerinin mevlası olduğunu bildiği ve babası gibi gördüğü Herseme b. A’yen’e teslim olmak istemiştir. Teslim olacağını bildirmek için Herseme’ye birini yollamıştır. Herseme de ona emanla birlikte onun için savaşacağını sözünü de vermiştir. Herseme ile Emîn’in anlaşmasını haber alan Tâhir bu duruma sinirlenmiştir. Tâhir’e göre Herseme kendisinin emrinde olan birisidir. Emîn’i kendisinin kuşattığını ve tüm başarıyı hak ettiğini düşünmüştür. Bir de Herseme Emîn’i Me’mûn’a götürürse gözde kumandan o olacaktır. Tâhir buna müsaade etmeyeceğini söylemiştir. Tâhir’in yanında bulunan kumandanları, “Eğer Emîn hilafet mührünü, kılıcını ve hırkasını sana verirse, kendisi de Herseme’nin yanına giderse bırak gitsin. Çünkü asıl hilafetin nişaneleri bu üç şeydir. Bunu kendin için ganimet bil ve fitne çıkarma” dediler. Tâhir bu görüşü beğenip razı olmuştur.¹³⁸

Bu durumdan haberdar olan bir adam Tâhir’e, kendisini kandırdıklarını ve Emîn’in hilafeti temsil eden mühür, kılıç ve hırkayı da Herseme’ye teslim edeceğini söylemiştir. Tâhir öfkelenip Emin ve Herseme’ye pusu kurmuştur. Bu durumdan kuşkulanan Herseme Emîn’e bu gece değil de diğer gece geleyim seni alayım demiştir. Herseme bir şeylerin ters gittiğinin farkındadır; fakat Emîn onunla aynı düşüncede değildir. Bulunduğu yerde kalmasını ve bu gece saraydan çıkacağını söylemiştir. Emîn saraydan çıkıp Dicle Nehri kıyısında kendisini bekleyen Herseme’nin yanına gitmiştir. Herseme ona şefkatle sarılıp sıcak davranmıştır. Beraber bir kayığa bindiler. Tâhir’in pusu kuran adamları taş ve ok atarak kayığı deldiler. Nehrin sularına batan kayığın kaptanı Herseme’yi saçından tutup kurtardı. Emîninde yüzerek kıyıya ulaştı. Daha sonra Emîn Tâhir’in askerleri tarafından yakalanıp hapsedildi. Askerler hapiste tutulan Emîn’in kestikleri başını Tâhir’e götürdüler. Tâhir’de kesilen başı Me’mûn’a yollar.¹³⁹

¹³⁷ Süyûtî, **Halifeler Tarihi**, 314.

¹³⁸ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, 5/448-449.

¹³⁹ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, 5/449-452; Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, IV/144; Saylık, **Abbasilerde Darbeler**, 55-57.

Artık Abbâsîler döneminde Emîn'in hilafeti bitmiş, Me'mûn'un hilafeti başlamıştır. Emîn-Me'mûn kardeşlerin arasındaki hilafet savaşı Abbâsîlerin kırılma noktalarındandır. Abbâsîlerde ilk defa bir halife öldürülerek hal' edilmiş ve hilafet varislerinin aralarında yaşanan rekabet ilk kez bir savaşa sebebiyet vermiştir.

2.2. Me'mûn Dönemi

2.2.1. Herseme b. A'yen'in İbn Tabâtabâ ve Ebü's-Serâyâ İsyanını Bastırması

Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim b. İsmâil b. İbrâhim b. Hasan b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib adında bir adam 10 Cemâziyelâhir 199 (27 Ocak 815) yılında Kûfe'de ayaklanmıştır.¹⁴⁰ İnsanları "er-Rızâ min Âl-i Muhammed"e biat etmeye, Kur'an ve Sünnet'le amel etmeye ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çağırmış, halifeliğini ilan ederek mevcut devlete karşı isyan etmiştir. "İbn Tabâtabâ" adıyla bilinen Muhammed b. İbrahim'in soyu Ebû Tâlib'e dayanmaktadır.¹⁴¹

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî (ö.356/967) *Makâtilu't-Tâlibiyyin* adlı eserinde Muhammed b. İbrâhim'in Alioğulları taraftarlarından Nasr b. Şebib isminde bir adamın onu isyana teşvik ettiğini nakletmiştir. Nasr b. Şebib hacdayken Ehlibeyt'ten geriye kimin kaldığını sormuştur. Ona cevaben; Ali b. Ubeydullah, Abdullah b. Mûsâ ve Muhammed b. İbrahim'in ismini söylemişler. Bu isimleri söyledikten sonra Ali b. Ubeydullah ve Abdullah b. Mûsâ'nın herhangi bir harekete önderlik edecek potansiyelde olmadığını fakat Muhammed b. İbrahim'in halk ilişkileri iyi derecede olduğundan onun böyle bir harekete liderlik edebileceğini belirtmişler. Nasr b. Şebib, Muhammed b. İbrahim'in yanına gelerek Ehlibeyt'ten çoğu kimsenin öldürüldüğünü ve halifeliğin onların hakkı olduğunu, o hakkın da gasp edildiğini söyleyerek Muhammed b. İbrahim'i ayaklanma çıkarması için teşvik etmiştir. Muhammed b. İbrahim'le daha sonra Cezîre'de tekrar buluşmak üzere ayrılmıştır. Hac mevsimi sona ermesinin ardından anlaştıkları gibi Nasr b. Şebib ve Muhammed b. İbrahim taraftarlarıyla beraber Cezîre'de buluşmuşlar. Nasr b. Şebib yanında bulunanlara Muhammed b. İbrahim'le konuştuklarını açıkladığında taraftarlarından bir kısmı onun dediğini kabul etse de diğer bir kısmı bu durumu kabul etmemişler. Taraftarları

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/464.

¹⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/528; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/109.

arasında görüş ayrılığı ortaya çıkması ve birbirleriyle münakaşa etmeleri üzerine Nasr b. Şebib bu fikrinden vazgeçerek Muhammed b. İbrahim'den bu konuda kendisini mazur görmesini istemiştir. Bu olayların tamamına şahit olan Muhammed b. İbrahim sinirlenerek onlardan ayrılmış Hicaz'a doğru yola çıkmıştır. Yolda Ebü's-Serâyâ ile karşılaşmıştır. Ebü's-Serâyâ Alioğulları taraftarıdır. Muhammed b. İbrahim, Ebü's-Serâyâ'yı kendisine biat etmeye davet etmiştir. Bu davete olumlu cevap verip Muhammed b. İbrahim'e biat eden Ebü's-Serâyâ, Kûfe'de buluşmak üzere oradan ayrılmıştır. Daha sonra Kûfe'de buluşup isyan hareketini beraber başlatmışlar.¹⁴²

Taberî ile İbnü'l-Esîr İbn Tabâtabâ'nın isyan nedenini şöyle nakletmektedir: Abbâsî Halifesi Me'mûn, kumandanı Tâhir b. Hüseyin'in fethederek aldığı toprakları Fazl b. Sehl'in kardeşi Hasan b. Sehl'e verip Tâhir'i bu topraklardan uzaklaştırmıştır. Buraların hâkimiyeti Hasan b. Sehl'e geçince Irak halkı arasında Fazl b. Sehl'in Me'mûn'u kışkacına aldığı, onu ailesinden ve kumandanlarından uzak tutarak saraya kapattığının ve tüm işleri tek başına kendisinin yönettiğinin dedikodusu yaygın bir hal almıştır. Bu duruma kızan Hâşimoğulları ile halkın ileri gelenlerinden bir grup Hasan b. Sehl'e karşı ayaklanıp ona saldırmışlar. Böylelikle birçok şehirde Hasan b. Sehl aleyhine karışıklıklar çıkmıştır. Kûfe'de ilk ayaklanıp öne çıkan Muhammed b. İbrahim olmuştur.¹⁴³

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in rivayeti daha makul görünmektedir. Başkent Bağdat'ta değil de Merv'de bulunan Abbâsî halifesinin yok sayıldığı bir ortamda halkın dedikodusu yersiz değildir. Ayrıca Hasan b. Sehl Herseme'yi isyanı bastırması için mektupla davet etmiştir. Normalde Herseme b. A'yen tüm görevlerini halifelerden emir olarak yapmıştır. Burdan Fazl b. Sehl'in, Me'mûn'u yönettiği ve kardeşinin de onun gücünden faydalandığı görülebilir. Başkentteki otorite boşluğundan yararlanan ve Hasan b. Sehl'den memnun olmayan halk isyan etmiştir. Bu ortamda Muhammed b. İbrahim nesebini kullanarak halifeliğin kendi hakları olduğunu, yani Alioğulları'nın hakkı olduğunu düşünerek isyan etmiştir.

¹⁴² Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (ö. 356/967), **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn**, Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut: Dar'ül-Ma'rife, ts., 424-426; Bozkurt, **Mu'tezile'nin Altın Çağı**, 70.

¹⁴³ Taberî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, 8/529; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, 5/464.

2.2.2. Ebü's-Serâyâ ve İbn Tabâtabâ'nın İttifak Etmesi

Ebü's-Serâyâ, geçimini binekleri kiraya vererek yapan bir kimsedir. Maddi durumu düzeltip etrafına adam toplamaya başladığında Cezîre bölgesinde bir adamı öldürür, mallarına da el koymuştur. Bu olaydan sonra güvenlik güçleri tarafından aranan Ebü's-Serâyâ çok iyi gizlendiği için yakalanmamayı başarmıştır. Daha sonra Suriye taraflarında eşkıyalık yapmaya başlamıştır. Belli bir zaman geçtikten sonra İrminiyye'de bulunan Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî'nin emrine girmiştir. Yezîd b. Mezyed, Ebü's-Serâyâ'yı komutan olarak tayin etmiştir. Ebü's-Serâyâ ile Yezîd b. Mezyed Hürremilere karşı beraber mücadele etmiştir. Daha sonra Ebü's-Serâyâ Ahmed b. Mezyed'in yanına gitmiştir. Ahmed b. Mezyed, Ebü's-Serâyâ'yı Emîn-Me'mûn mücadelesinde Herseme b. A'yen'in yanına casus olarak yollamıştır. Ebü's-Serâyâ cesurluğu ve kahraman kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Herseme daha sonra Ebü's-Serâyâ'ya kendisinin yanında bulunması gerektiğini içeren bir mektup yollamış ve onu kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Ebü's-Serâyâ, Herseme'nin bu davetine olumlu cevap vermiş ve yanındaki çok sayıda savaşçıyla birlikte onun emri altına girmiştir. Emîn öldürüldükten sonra Herseme, Ebü's-Serâyâ ve adamlarına verilen erzakları kısmaya başlamıştır. Bunun üzerine Ebü's-Serâyâ, hac mevsimi geldiğini ve hacca gitmek istediğini bahane ederek Herseme'den izin alıp ondan ayrılmıştır. Herseme, Ebü's-Serâyâ yanından ayrılırken ona yirmi bin dirhem para da vermiştir. Ebü's-Serâyâ bu parayı adamları arasında dağıtır ve gruplar halinde kendisini takip edip peşinden gelmelerini istemiştir. Ebü's-Serâyâ'nın dediğini yapan adamları onunla buluştular. Artık Ebü's-Serâyâ Herseme'den kopmuş ve istediğini yapmakta özgür olmuştur. Önce Aynü't-Temr'e girerek buranın âmilini kuşatıp elindeki malları alarak adamları arasında dağıtmıştır. Daha sonra çıktıkları yolda başka bir âmille karşılaşır onun da mallarını almıştır. Bu olayların yaşanması nedeniyle Herseme, Ebü's-Serâyâ'nın arkasından bir birlik yollamıştır. Yollanan bu birliği mağlup etmeyi başaran Ebü's-Serâyâ artık yavaş yavaş etrafına daha fazla adam toplamayı başlamıştır. Sırasıyla Dakûkâ, Enbâr ve son olarak da Rakkâ'ya girmiştir. Rakkâ'da kendisini Muhammed b. İbrahim (İbn Tâbatâba) karşılamıştır. Muhammed b. İbrahim, Ebü's-Serâyâ'nın kendisine biat etmesini istemiştir. Ebü's-Serâyâ da Muhammed b.

İbrahim'e biat etmiştir. Daha sonra Kûfe'de buluşmak üzere ayrılmışlar. Ebü's-Serâyâ ve İbn Tabâtabâ Kûfe'ye girince yöre halkı onları karşılayıp biat etmiştir.¹⁴⁴

Ebü's-Serâyâ ve İbn Tabâtabâ'nın Kûfe'yi alması nedeniyle Hasan b. Sehl, Züheyr b. Müseyyeb ed-Dabbî'yi on bin kişilik bir orduyla onların üzerine göndererek isyanı bastırmasını istemiştir. Ebü's-Serâyâ ve İbn Tabâtabâ üzerlerine gönderilen bu on bin kişilik orduyla savaşılarak onları büyük bir hezimete uğratmıştır. Savaşın bitiminde İbn Tabâtabâ, Ebü's-Serâyâ'nın verdiği zehirle ansızın ölmüştür.¹⁴⁵

Ebü's-Serâyâ, İbn Tabâtabâ'yı kendi üzerlerine yollanan ordunun ganimetinden kendilerine verilmemesi nedeniyle zehirleyerek öldürmüştür. Ayrıca halkın İbn Tabâtabâ'yı sevdiğini ve ona itaat ettiklerini biliyordur. İbn Tabâtabâ yaşadığı sürece kendisinin lider olamayacağını bildiğinden dolayı onu ortadan kaldırmak istemiştir. Ebü's-Serâyâ İbn Tabâtabâ'yı öldürünce onun yerine Muhammed b. Muhammed b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ebî Tâlib adında bir genci geçirmiştir.¹⁴⁶ Bu genç sembolik olarak İbn Tabâtabâ'nın yerine getirilmiştir. Çünkü artık bu hareketi yöneten Ebü's-Serâyâ'dır.¹⁴⁷

Hasan b. Sehl, Züheyr b. Müseyyeb ed-Dabbî yenilince Abdûs b. Muhammed b. Ebî Hâlid el-Merverrûzî öncülüğünde dört bin kişilik bir süvari ordusu daha yollamıştır. Ebü's-Serâyâ bu orduyu da mağlup etmeyi başarmıştır. Abdûs b. Muhammed b. Ebî Hâlid el-Merverrûzî ve askerlerin birçoğu öldürülüp geriye kalanlar da esir alınmıştır. Ebü's-Serâyâ artık çok güçlenmiştir. Kendi adına para bastırmış, askerlerini çevre yerlere yollamış, emrindeki Basra, Yemen, Ehvâz ve Mekke'ye valiler atamıştır; bir halife gibi hareket etmiş, üzerine yollanan orduları da birer birer yenmiştir.¹⁴⁸

Hasan b. Sehl'in Vâsıt valisi Abdullah b. Said el-Hareşî ve adamları Ebü's-Serâyâ'nın askerleri tarafından püskürtülerek Bağdat'a kadar kovalanmıştır. Hasan b. Sehl artık durumun kontrolden çıktığını görmüş ve Ebü's-Serâyâ'dan korkmaya başlamıştır. Üstelik askerlerinin de Ebü's-Serâyâ'nın askerleri karşısında

¹⁴⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/529; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 4/114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/464-465;.

¹⁴⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/529.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/466.

¹⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 4/115.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/466-467.

dayanamayacağını anlamıştır. Hasan b. Sehl bu isyanı bastırması için bu konuda tecrübeli ve cesaretli olan Herseme b. A'yen'e elçi yollayarak Ebü's-Serâyâ'ya karşı gelip savaşmasını istemiştir. Herseme b. A'yen de Horasan'a, Me'mûn'un yanına gidiyordur. Önce Hasan b. Sehl'in teklifini reddeder ama daha sonra kabul etmiştir. 199 yılında Kûfe'ye doğru hareket etmiştir. Hasan b. Sehl, Ali b. Said'i Medain ve Vasıt'a yollamıştır. Bu durumdan haberdar olan Ebü's-Serâyâ onun üzerine bir askerî birlik yollamıştır. Bu birlik ile Ali b. Said Sarsar nehrinde karşılaşmıştır. Herseme de nehrin diğer tarafına ordusunu konaklatmış, nehir üzerine zincirlerden oluşan bir köprü inşa ettirmiştir. Ali b. Said Medain'de Ebü's-Serâyâ'nın yolladığı birliği mağlup etmiştir. Herseme artık Ebü's-Serâyâ'nın peşine düşmüştür. Ebü's-Serâyâ'nın taraftarlarını yakaladığı yerde öldürmüştür. Ebü's-Serâyâ ise İbn Hübeyre Sarayı'na gitmek istemiştir. Onu ormanlık alanda takip eden Herseme; "Ey Ebü's-Serâyâ! Seninle savaşmak için gelmedim. Me'mûn'un ölüm haberi bize ulaştı. Ben onun yerine geçecek halife üzerine bir adamın ismi üzerine anlaşalım diye geldim" diyerek onu kandırıp zaman kazanmaya çalışmıştır. Adamları Herseme'ye yetişince saldırıya geçerek Ebü's-Serâyâ ve ordusunu bozguna uğratmış, askerlerinden bir kısmını da bu savaşta öldürmüştür.¹⁴⁹

Bu savaştan sonra Kûfe'ye çekilen Ebü's-Serâyâ ve adamları şehirde bulunan Abbasoğulları ve taraftarlarının evlerini yağmalayıp yıkmış, arazilerini mahvetmiş, onlara karşı kötü fiillerde bulunmuş ve onları Kûfe'den çıkartmışlardır.¹⁵⁰ Kûfe'de bulunan Ebü's-Serâyâ destek olmak amacıyla Kum halkından bazı insanlar gelip ona katılmışlar. Ebü's-Serâyâ'nın adamları bu yeni gelenlerden sonra ayrışma sürecine girmiştir. Herseme de Kûfe'ye gelip Ebü's-Serâyâ ve adamlarını muhasara altına almıştır. Muhasara 40 gün boyunca devam etmiş, bu süreçte Herseme adamlarını savaşa teşvik ederek onları dinç tutmuştur. Ebü's-Serâyâ, Herseme'nin bıkmadan usanmadan savaşmasından dolayı güçsüz düşmüş ve Kûfe'yi terk edip Basra'ya gitmeye karar vermiştir. Bu muhasara sonucunda Kûfe halkından birçok kimse öldürülmüş, emân verilenlere hiçbir şekilde dokunulmamıştır.¹⁵¹

¹⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 3/46; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 4/110; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/467.

¹⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 4/116-117.

¹⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 1996, 3/460; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/470.

Ebü's-Serâyâ yanında Muhammed b. Muhammed, Ebü's-Şevk ve Tabakî-Tabakî'yi yanına alarak Basra'ya doğru yola çıkmıştır. Basra'daki valisinin yenildiğini haber alınca Ehvâz'a doğru hareket eden Ebü's-Serâyâ ve adamları oranın da ellerinden çıktığını görünce başka tarafa yönelmiştir. Ebü's-Serâyâ'nın emrinde bulunan yerler bir bir elinden çıkmakta, adamları da öldürülmektedir. Ebü's-Serâyâ Hânikin'e vardığında bir adam onları misafir etmiştir. Hammad el-Kündüğüş da Horasan yolunda Ebü's-Serâyâ'nın yolunu gözlemektedir. Ebü's-Serâyâ'yı misafir eden adamın haber vermesi üzerine Hammad gelip onları yakalamış ve onları Hasan b. Sehl'e götürmüştür. Nehrevan'da bulunan Hasan b. Sehl derhal Ebü's-Serâyâ'nın boynunun vurulması emrini vermiş ve Ebü's-Serâyâ'nın boynu vurulmuştur. Böylelikle Abbâsî Devleti'ni on ay boyunca uğraştıran Ebü's-Serâyâ ve İbn Tabâtabâ isyanı son bulmuştur. Herseme b. A'yen de Kûfe'de bir gün kaldıktan sonra yerine Horasan valisinin muhafızı Gassân b. Ebî'l-Ferec'i bıraktıktan sonra dönmüştür.¹⁵²

2.2.3. Herseme b. A'yen'in Öldürülüşü

Herseme, Ebü's-Serâyâ'nın isyanını bastırdıktan sonra Hasan b. Sehl'in yanına gitmeden direkt Horasan'a geçmiştir. Herseme yoldayken Me'mûn ona birçok kez mektup yollayarak Suriye ve Hicâz'a gitmesi gerektiğini bildirmiştir. Herseme, bu mektuplara aldırış etmeden Me'mûn'la yüz yüze görüşmek istemiştir. Herseme'nin Me'mûn'un mektuplarına rağmen onu dinlememesi Me'mûn'un yanında sözü geçen ve kıymeti bilinmesinden dolayıdır. Herseme'nin ısrarla Me'mûn'la görüşmek istemesinin asıl sebebi Fazl b. Sehl'dir. Herseme, Me'mûn'un yanına girip Fazl'ın onun arkasından çevirdiği işleri ve devleti kısılcasına almak istemesini Me'mûn'a söyleyip şikâyet edecektir. Fazl b. Sehl, Herseme'nin Horasan'a geldiğini haber alınca boş durmayarak Herseme'yi Me'mûn'un yanında kötölemeye başlamıştır. Me'mûn'a şöyle demiştir: “Herseme artık memleket ve halk için beka sorunu haline geldi. Emrinde olan askerlerden Ebü's-Serâyâ'ya komplo kuran Herseme'dir. Eğer o isteseydi bunu yapmazdı. Ayrıca Herseme'ye Suriye ve Hicâz'a dönmesi için kaç defa mektup gönderildiyse de o aldırış etmeden reddetti ve bizi dinlemedi. Herseme'yi serbest bıraktığımız takdirde insanların başına bela olacaktır.” Fazl'ın Ebü's-

¹⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 3/460-461; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/534-535; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 4/117-118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/470-471.

Serâyâ'nın isyanında Herseme'nin dahlinin olduğunu ima etmesi Herseme'yi hain olarak damgalayarak ondan kurtulmak istemesidir.¹⁵³

Fazl b. Sehl'in Herseme hakkında sarf ettiği bu sözlerden sonra Me'mûn'un Herseme'ye olan bakışı değişmiştir. Herseme, Fazl'ın kendisinin Me'mûn'la görüşmesini engelleyeceğini düşünerek Merv'e¹⁵⁴ geldiğini belli ettirmek adına davulların vurulmasını emretmiştir. Me'mûn davulların sesini duyunca bunun ne olduğunu sormuştur. Me'mûn'un yanındakiler Me'mûn'a "Herseme'nin tehlikeli bir şekilde geldiğini" söymişler.¹⁵⁵ Me'mûn, Herseme'nin huzuruna getirilmesini emretmiştir. Herseme Me'mûn'un huzuruna Yahyâ b. Âmir'le beraber girmiştir. Yahyâ Me'mûn'a, "Ey kâfirlerin emiri!" diye hitap edince Me'mûn'un emriyle hemen öldürülmüştür. Herseme de Fazl b. Sehl'i kastederek "Bu Mecusîyi dostlarına ve yardımcılarına tercih ettin" demiştir.¹⁵⁶ Yahya ile Herseme'nin beraber odaya girişini Fazl b. Sehl ayarlamıştır. Fazl böyle yaparak Me'mûn'un Yahyâ'ya kötü davranacağını bildiğinden dolayı Herseme'nin de gerilen bu ortamda kendisini ifade etmesi zora gireceğinden böyle bir planı tertip etmiş ve başarılı olmuştur. Me'mûn, Herseme'nin bu sözleri üzerine Herseme'ye kızıp hakaretlerde bulunmuş ve Herseme'yi kendi yanında bulunan kimselere dövdürtmüştür. Daha sonra onun hapse atılmasını istemiştir. Herseme, zindana atıldıktan birkaç gün sonra h.200/816 yılında öldürülmüştür.¹⁵⁷ Herseme'nin ölümünden sonra başkent Bağdat ve Irak'ta tekrar karışıklıklar meydana gelmiştir.¹⁵⁸

Herseme'nin ölümü Abbâsîler açısından daha kötü günlerin habercisi olmuştur. Babasının ölüm haberini alan Herseme'nin oğlu Hâtim İrmîniyye'de valilik görevinde bulunmaktadır. Babasının öldürülmesinden sonra isyan hazırlığına başlamıştır. Hâtim kendisiyle beraber İrmîniyye'deki Ermeni reislerini ve isyan etmek için uygun bir zamanı bekleyen Bâbek el-Hürremî'yi de isyana teşvik etmiştir. Böylece İrmîniyye'de

¹⁵³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/542; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 4/122; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/474-475.

¹⁵⁴ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/112-113.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/475.

¹⁵⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/449-450; Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı*, 61.

¹⁵⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/543; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 4/123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/475; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/115.

¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 5/475-476.

de isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar devleti uzun yıllar meşgul etmiş ve çok zor bastırılmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Hakkı Dursun Yıldız (ed.), **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi** (İstanbul: Çağ Yayınları, ts.), 3/180; Hakkı Dursun Yıldız, “Bâbek”, **TDV İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) (Erişim 25 Mayıs 2024), 4/376.

SONUÇ

Abbâsîlerin ilk asrında devlet içinde yetkiye sahip kimselerin başında vezirlerden sonra valiler ve kumandanlar gelmektedir. Herseme b. A'yen de Abbâsîler döneminde siyasi ve askeri tecrübeye sahip bir kimsedir. Herseme b. A'yen Abbâsîler Döneminde siyasi ve askeri bir figür olup genel manada Abbâsîlerin kendi sınırları içinde devlet aleyhine gelişen olayların niyate erdirilmesinde rol oynayan bir devlet adamıdır. Halife tarafından kendisine verilen görevlerin üstesinden gelen ve bu görevlerin genelinde başarı sağlamış bir kimsedir. Özellikle Abbâsî Devleti'nin ilk asrında ordu komutanı olarak görev yapıp devletin iç huzurunun sağlanması hususunda çıkan isyanları bastırarak büyük pay sahibi olmuştur. Bunun yanı sıra farklı bölgelerde valilik görevi icra ederek o bölgede huzur ve güveni tesis edip devletin yükselişine katkı sağlamıştır.

Herseme b. A'yen, Abbâsî halifeleri sırasıyla Mânsur, Mehdî, Hâdî, Hârûnürreşîd, Emîn ve Me'mûn dönemlerinde yaşamış ve birçok askerî ve siyasi olayların içerisinde yer almıştır. Özellikle Hârûnürreşîd devrinde çok aktif bir şekilde isyanların bastırılmasında ve halkların sükûnet içinde yaşaması için birçok eyalette valilik görevinde bulunmuş ve bu görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmiştir.

Herseme sadece bir yönetici olarak görev yapan bir kimse olmamıştır. Aynı zamanda gittiği bazı görev yerlerinde şehirlerin inşasını gerçekleştirip halkın emniyetini sağlamıştır. Bazı bölgelerde ise halkın tarımsal faaliyetlerde bulunmasını teşvik edip yardımcı olarak halka ve devlete ekonomik katkı sağlamıştır. Herseme'nin valilik yaptığı yerlerde kendisiyle alakalı hiçbir olumsuz şikâyet ve olay oluşmamıştır. Öyleki Herseme Horasan'a vali olarak tayin edildiğinde halk onu memnuniyetle karşılamış eski validen korkup hasta taklidi yapıp yatağına yatan adam da ayaklanıp Herseme'yi karşılamaya gitmiştir. Herseme gittiği tüm bölgelerde halkın sevgisini kazanmıştır.

Emîn ve Me'mûn'un savaşında Me'mûn'un yanında yer alıp savaşmıştır. Me'mûn'un hilafete gelmesine yardımcı olan kumandanların başında gelir. Herseme sözüne sadık ve herkes tarafından kendisine güvenilen bir adam olmuştur. Emîn ile Me'mûn'un arasındaki mücadelede Emîn'in karşısında savaşıp onun karşısında yer almasına rağmen Emîn onun güvenilir olduğunu bildiğinden dolayı Herseme'nin

arabuluculuk yapmasını istemiştir. Herseme bu görevi kabul edip onu kurtarmak istediye de Tâhir b. Hüseyin tarafından pusu kurulup Emîn öldürülmüş, Herseme de canını zor kurtarmıştır.

Herseme, Me'mûn döneminde de Ebü's-Serâyâ ve İbn Tâbatâba isyanını bastırmıştır. Bu isyanı bastırdıktan sonra Me'mûn'un yanına Merv'e gitmek istemiştir. Herseme'nin Me'mûn'un yanına gitme nedeni Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl olmuştur. Fazl, Me'mûn devrinde tüm işleri üstlenmiş, âdetâ bir halife gibi davranıp halifenin arkasından işler çevirmektedir. Abbâsî Devleti'ni kışkacına almıştır. Herseme de bunu bildiğinden Me'mûn'u bu durumdan haberdar edip uyarmak için onun yanına gidip yüz yüze görüşmek istemiştir. Fazl, Herseme gelmeden Me'mûn'u Herseme aleyhine doldurmuştur. Herseme geldiğinde Me'mûn onu hiç hoş karşılamadığı gibi hapse atılmasını istemiştir. Hapiste tutulan Herseme bir süre sonra Fazl tarafından öldürülmüştür. Me'mûn daha sonra Herseme'nin öldürüldüğüne pişman olup yaptığının yanlış olduğunu anlayacaktır. Fakat bu pişmanlık durumu değiştirmeyecektir. Herseme'nin öldürülmesinden sonra devletin farklı bölgelerinde isyanlar tekrardan baş gösterecektir.

KAYNAKÇA

- APAK, Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarih**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- ARTUK, İbrahim, “Abbasiler Devrinde Sikke”, **Bellekten** XXIV/93 (Ocak 1960), 25-44. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3000655>
- BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf** (thk. S. Zekkar-R. Zirikli, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1996.
- BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, Beyrut: Dar ve Mektebetü'l-Hilal, 1988.
- BİLGİLİ, Ali Sinan. “Tarsus”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 40/111-114. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarsus>
- BOZKURT, Nahide, “Alî b. İsâ b. Mâhân”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 20/164-165. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-mahan>
- BOZKURT, Nahide “Hâdî-İlelhak”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 15/16-17. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadi-ilelhak>
- BOZKURT, Nahide, “Hârûnürreşîd”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 16/258-261. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harunurresid>
- BOZKURT, Nahide, “Herseme b. A'yen”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 17/239-240. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- BOZKURT, Nahide, “Mehdî-Billâh”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 28/377-379. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehdi-billah>
- BOZKURT, Nahide, **Mu'tezile'nin Altın Çağı**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2020.
- BOZKURT, Nahide, **Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilâli**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2016.
- BOZKURT, Nahid, “Mansûr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 28/5-6. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mansur--halife>
- CLOT, Andre, **Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi** (çev. Nedim Demirtaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1, 2007.
- ÇETİN, Osman, “Horasan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 18. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/horasan>

- DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-, **el-Ahbârü't-Tıvâl** (thk. Abdü'l Münim Âmr), Kahire: Dâru İhyai'l-Kutübül-Arabî, 1, 1960.
- ED-DÛRÎ, Abdülazîz b. Abdilkerîm, (1919-2010). “Bağdat”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Erişim 06 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat>
- ESKİN, Ümit, **Abbâsîler Döneminde Valilik**, İstanbul: Siyer Akademi, 1, 2022.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 16/169-175. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#1>
- GIBB, Hamilton Alexander Roskeen, **Orta Asyada Arap Fetihleri** (çev. Hasan Kurt), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- GÜZEL, Ahmet, **Abbâsî Halifesi Mehdî b. Mansûr**, Konya: Kitap Dünyası, 1. Basım, 2012.
- HALÎL, İmâdüddin, **İslam Tarihine Giriş** (çev. Abdürrahim Şen), İstanbul: Mana Yayınları, 2017.
- HASAN, Hasan İbrahim, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi** (çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.
- HATEM, Salah Hatif. “A Study In The Coins Of Harthama İbn 'Ayn”, 1-12. https://www.researchgate.net/publication/332974380_A_study_in_the_coins_of_Harthama_ibn_'Ayn
- HAYYÂT, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, **et-Târîh** (thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Dımeşk- Beyrut: Darul-Kalem- Müssetü Risâle, 2., 1397.
- HODGSON, Marshall G. S. **İslam'ın Serüveni** (çev. Berkay Ersöz), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- ISFAHÂNÎ, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn** (Seyyid Ahmed Sakar), Beyrut: Dar'ül-Me'rife, ts.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ' i'z-Zamân** (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Daru-Sadr, 1, 1971.
- İBN A' SEM, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî, **Kitâbü'l-Fütûh** (thk. Ali Sîrî), Beyrut: Daru'l-Edva', 1, 1991.
- İBN EBÛ USAYBİA, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî el-Hazrecî, **Uyûnü'l-Enbâ' fî Tabakâti'l-Etubbâ** (thk. Nezzar Rıza), Beyrut: Dar'ul Mektebetü'l-Hayat, ts.

- İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), **Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-Zevi's-sulrütâni'l-ekber** (thk. Halil Şhade), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- İBN İZÂRÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî, **el-Beyânü'l-Mugrib fî İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib** (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Beşşâr Avvâd), Tunis: Dârü'l Garbi'l-İslâmî, ts.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye** (thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâr'ül-Hicr, 1997.
- İBN MİSKEVEYH, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin, **Tecâribü'l-Ümem** (thk.Ebü'l-Kâsım İmâmî), Tahran: Dar'us-Suruş, ts.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ** (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebtü'l-Hancı, 2001.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem** (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ -Mustafa Abdulkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.
- İBNÜ'L-ESİR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Târîh** (thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî), Beyrut: Daru'l-Kitabul Arabiyye, 1997.
- KAPANŞAHİN, Muhittin, **Ağlebîler (800-909)**, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 1., 2013.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, "Ebû Nüvâs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 10/205-207. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-nuvas>
- KIRBIYIK, Kasım. "Hayzürân", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 17/106-107. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayzuran>
- KİNDÎ, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs el- , **Kitâbü'l-Vülât**, Beyrut: Dar'ül-Kütubul İlmiyye, 1., 2003.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri. "Savâif". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. 36/185-186. İstanbul: **TDV İslâm Araştırmaları Merkezi**, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/savaif>
- LEWİS, Bernard, **Tarihte Araplar** (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Ağaç Yayınları, 5., 2009.

- MAKDÎŞ, Mahmûd b. Saîd, **Nüzhetü'l-Enzâr fî 'Acâ'ibi't-Tevârîh ve'l-Ahbâr** (thk. Ali el-Zevari-Muhammed Mahfuz), Beyrut: Dar'ül-Garbi'l-İslami, 1., 1988.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, **Mürücü'z-Zehab ve Me'âdinü'l-Cevher**, Beyrut: Dar'ül-Kütubul İlmiyye, 2005.
- MOSCATÎ, Sabatino, ““Le Califat Da'l-Hâdî””, **Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica** 12/4 (1946), 4-28.
- NERŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekeriyâ b. el-Hattâb b. Şureyh en-, **Târîhu Buhârâ** (thk. Emîn 'Abdü'l-mecîd Bedevî, Nasrullah Mübâşir et-Tirâzî), Kahire: Dârü'l-me'ârif, 2, ts.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim. “Ağlebiler”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 1/475-478. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aglebiler>
- ÖZAYDIN, Abdulkerim. “Humeyd b. Kahtabe”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 17/355-356. İstanbul:TDVİslâmAraştırmalarıMerkezi,1998.<https://islamansiklopedisi.org.tr/humeyd-b-kahtabe>
- ÖZBAYRAKTAR, Aykut, “Râfi' b. Leys İsyanı”, **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**.
- SAYLIK, Mutlu, **Abbâsî HalifeleriniN Din Ve Mezhep Siyaseti**, Ankara: Akademisyen Kİtabevi, 1., 2019.
- SAYLIK, Mutlu, **Abbasilerde Darbeler**, Ankara: İlahiyat Yayınları, 1.Baskı., 2021.
- SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), **Halifeler Tarihi** (çev. Onur Özatağ), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2., 2015.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Beyrut: Dârü'l-Turasi, 1967.
- TAĞRÎBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, **en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire**, Mısır: Dar'ül-Kütub, ts.
- TERZÎ, Mustafa Zeki, “Abbasi Muhafız Kuvvetleri Ordusunun Kuruluşu Ve Elemanları”. **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 1 (1986), 114-136.
- TÜCCAR, Zülfikar, “Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 10/244-246. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyd-kasim-b-sellam>

- WATT, William Montgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi** (çev. Osman Demir), İstanbul: Ketebe Yayınları, 1., 2021.
- YÂ'KÛBÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-, **Kitâbü'l-Büldân**, Beyrut: Dar'ül-Kütubul İlmiyye, 1., 1466.
- YÂ'KÛBÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Beyrut: Daru-Sadr, 1995.
- YÂKÛT, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-Büldân**, Beyrut: Daru-Sadr, 2., 1997.
- YAZARI MEÇHUL, **Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye**, (thk. Abdülaziz ad-Durî ve A. J. el-Muttalib) Beyrut: Daru't-Talia, 1971.
- YILDIZ, Hakkı Dursun. "Bâbek", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 4/376-377. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Erişim 25 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/babek>
- YILDIZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul: Çağ Yayınları.
- YİĞİT, İsmail, "Münestîr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 32/8-9. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munestir>
- YİĞİT, İsmail, "Ribât", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 35/76-79. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ribat>

EKLER

EK- 1 RESİM

Şekil-1

Şekil-2

Şekil 1-2. Herseme b. A‘yen tarafından inşa edilen Münestîr Ribâtı’nın iç ve dış görünümü.¹⁶⁰

Şekil-3

Şekil-3. Herseme b. A‘yen’in İfrîkiyye valisiyken H.180 yılında kendi adına bastırıldığı para.

¹⁶⁰ Yiğit, “Münestîr”, 32/8

Şekil-4

Şekil-5

Şekil-6

Şekil 4-5-6: Herseme b. A'yen'in H.192-193 yılında Zerenc kentinde bastırıldığı paralar.

Şekil-7

Şekil-8

Şekil 7-8 Herseme b. A'yen'in İsfahan'da H.197 yılında bastırıldığı paralar.

Şekil 3-8'deki Herseme b. A'yen'in bastırıldığı paraların fotoğrafları Dr. Salah Hatif Hatem'in çalışmasından alınmıştır.¹⁶¹

¹⁶¹ Salah Hatif Hatem, "A Study İn The Coins Of Harthama İbn 'Ayn", (2019), 9-12, https://www.researchgate.net/publication/332974380_A_study_in_the_coins_of_Harthama_ibn_'Ayn

Şekil-9

Ebü's-Serâyâ'nın isyan ettikten sonra H.199 yılında kendi adına bastırıldığı para.¹⁶²

¹⁶² İbrahim Artuk, "Abbasiler Devrinde Sikke", **Belleten**, XXIV/93 (Ocak 1960), 41.